

AZ ÉGITESTEK ÉS TERMÉSZETI JELENSÉGEK SZEGEDI HAGYOMÁNYVILÁGA*

BÁLINT SÁNDOR

(Szeged)

A természet, nagytermészet, vagyis a természeti világ, világegyetem a tételes vallás mellett archaikus tisztelettel, megilletődéssel tölti el a szegedi táj emberét is, amint ez szólásaiban, szimbólumaiban, mondáiban és mesei világképében is kifejezésre jut. Jellemző, hogy öregek szintén a természet szóval illetik a férfi spermáját is.¹ Ebben valahogyan a létnek a természettel való naív-költői azonosítása, összefüggése csillan meg.

A NAP, HOLD, CSILLAGOK

A természet legcsodálatosabb alkotása, szinte föltétele népünk szemében is a Nap: a fénynek és melegnek éltető, oltalmazó forrása. „A régi szegedi nép háza² — írja Kovács János — mindig napkelet felé tekintett, és ágyát is úgy helyezte el, hogy annak fejtől való része kelet felé irányuljon, és így soha nem feküdt le másképp, mint fejjel napkelet felé. Épp ezen ősi szokáshoz való ragaszkodás okozta, hogy Szegeden mindenki arra törekedett, hogy házának homlokzata a fölkelő nap felé fordultan építtessék.” Ezért került tehát házának homlokzatára, kapujára, vízimalmokra, kemencék előtéjére a napsugár. E díszítésnek egyházi barokk fogalmazása is az archaikus napkultusz továbbélése.³

A Nap hajdani tisztelettudó szőregi megszólítása: *napapám*.⁴ A Föld: *fődanyám*. Tömörkény említi, hogy a régi szegedi emberek „*kalapot szoktak előtte emelni szép, tiszta és kedves hajnalokon*.”⁵ Felsőtanyán így szólnak oda a Napnak: *jó röggelt adjon Isten! A betegséget régebben a hajnalnak ajánlották, hogy mulassza el.*

Jellemző az a Kálmánytól Magyarszentmártonban megörökített *sátánűző*, amelyben archaikus népi és egyházi szimbólika vegyül egymással:

* A szegedi táj megjelenésre váró néprajzi monográfiájának önálló fejezete.

¹ Így a boszorkánypörökben, Koncz Sára vallomásában is. 1728. „*Számталanszor közösködött az ördöggel. Szintén olyan magva van neki, mint a világi embernek, de még attul teherbe nem esett... Az természet szintén így elmegy mind az gonosztul, mind az fatenstul.*” Reizner János, Szeged története. IV. Szeged 1900, 400.

² Kovács J., Szeged és népe. Szeged 1901, 345.

³ Bővebben Bálint S. Sacra Hungaria. Kassa 1944, 70. Itt említjük meg, hogy ahol forrásra-nem utalunk, ott a magunk gyűjtéséből merítünk, főleg a húszas évekből. A korábbi gyűjtőkre való hivatkozás olyankor el is marad, ha a megörökített adatot még mi is hallottuk.

⁴ EA. (=Ethnológiai Adattár) 2810, Kálmány Lajos kéziratban maradt gyűjtése.

⁵ Tömörkény I., A kraszniki csata. Budapest 1960, 113.

*Hajnal Hajnal,
 Szép piros Hajnal,
 Kiben Márja elnyugszik,
 Világ tüle kezdetik,
 Pokol tüle töretik.
 Ablakomon Mária,
 Ajtómon szent neve.
 Gyűj be Szent Pétör, Szent Pál!
 Házamba van az oltár.
 Szent ótáron szent abrosz,
 Az alatt van
 Három őrzőangyal.
 Egyik őriz, másik vigyáz,
 Harmadik éjjeli álmomba
 Fősörkent.
 Mönj el Sátán, mönj el,
 Mert fejem van neköm:
 Fejem a Názáreti Jézus,
 Aki mögfelel az én
 Szögény bűnös lelkömé. Amen.⁶*

A Napot az égen a szőregi öregektől *Napvezető* néven emlegetett csillagkép vezeti. Előtte jár a Napnak.⁷

A napfoltokat sokféleképpen magyarázzák. A magyarszentmihályiak szerint ember van benne, aki széttekint az egész világon. A városiak, vagyis a szegediek, továbbá magyarszentmártoniak asszonyfejet látnak benne. Az őszentivániak szerint Mária van benne, meg a kis Jézus. Ezt a szemléletet talán a Jelenések Könyvének *Napbaöltözött Asszony* alakja ihlette. Másként: Jézus feje van benne, ő vezeti, kormányozza a Napot (Magyarszentmihály). Ismét más magyarázat szerint félkenyér látható benne.⁸

A boszorkánypörökben olvassuk, hogy a bűbájosok napbanézéssel iparkodtak az elveszett jószág nyomára jutni. 1730. *Lőrük Marianna vallja, hogy leánykorában Besztercebányán Mogyori József közönséges gazdaembernél szolgálván, az tanította őtet az napba nézni: hogy fehér makkot megtörvén, annak olajával szeme fényét megkente, és az gyenge napba nézvén, annak sugárjai megmutatják, ha valakinek valami eltévelyedett marhája, jószágga vagyon.* Másik helyen: *az Nap megmutatja bötük szerint, hol vagyon olyan elveszett jószág.*⁹

Jámborabb tápai öregasszonyok még a közelmúltban is *Kisasszony* (szept. 8.) hajnalán ki szoktak menni a Tisza partjára napköltét várni. Hitük szerint a fölkelő Napban meg lehet Máriát látni. A hajnal régi szőregiek szerint Mária lakóhelye. Verbicán a hidegtelek kimentek napkeletre fordulva, a hajnalnak imádkozni hét Miatyánkot és hét Üdvözlégyet.¹⁰

A kuruzsló fürdők vizét a múlt században olyan helyen szokták elönteni, ahová nem süttött oda a Nap. Kovács János írja, hogy a régi szegedi jvasasszonyok rá-

⁶ EA. 2810.

⁷ *Kálmány L.*, A csillagok nyelvhasználatunkban. Szeged 1893, 25. Figyelemre méltó vonatkozások *Tóth Ferenc*, A Nap, a Hold és a csillagok népdalainkban. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei IV. (1972), 11–12. sz.

⁸ EA. 2810.

⁹ *Reizner*, IV. 463, 466. Vö. még *Kovács J.*, 346.

¹⁰ EA. 2810.

olvasásaikat így kezdték: *dicsértessék a Nap járása, dicsértessék a fényös Nap, dicsértessék a ragyogó napsugár.*

Sándorfalvi, gyevi szójárás szerint *nap alatt van* már az a lány, aki kiszemelt menyasszonya valakinek.

A régi gyevi gazdák igyekeztek, hogy még napkölte előtt kiérjenek búzát vetni. Amikor a Nap éppen feljött, a vetnivaló búzával telt zsákokat oda szokták ütogetni a földhöz.

A Napot tréfás városi szójárás szerint minden áldott hajnalban tótok, másként oláhok tolják nagy rudakkal a helyére. Ha fényesen süt, akkor meg az oláh asszonyok síkálták ki (Tápé).¹¹

A Nap *főkel, halad, delel* az égen, *süt*, forró nyárban *hét ágra süt*, ha kis nyári felhő takarja el: *kupakol, este áldozik, leáldozik, fahögybe ér*, tréfásan *vajasára ér*. Másként a térváriak szerint: *oda jár mán a nap, ahun a kúdús a vajjal elbukott*. Szőregi változata: *ott mén mán a nap, ahun a kúdús a vaját elöntötte*. Mondai háttéréről a csillagoknál esik szó. Öregek között élő hiedelem, hogy a Napra csak azt szabad mondani, hogy *leáldozik*, azt nem, hogy *lémén*. A Nap ennek hallatára azt mondja: *eredj tē lē a pokol fenekire*.¹²

Napáldozat, napszállat, naplēmönt, naphajlat, alkunyat, tápaiasan *napáldozás* után öregek szerint már nem jó a házból semmit kiadni, mert különösen a gyerekek elvész az álma. Hajdani szőregiek szerint a napáldozat *szent óra*: ilyenkor nem jó enni, vacsorálni, lovat ellátni.¹³

A leáldozó Napot Kálmány temesközi hallomása szerint a mókus eszi meg. A tordaiak viszont úgy tudják, hogy a Napot cigánygyerekek húzzák le az égről.¹⁴

Ahogy a pap felmutatja a szent ostyát, éppúgy fénylik a Nap is a világnak. A Napkelet fáján van az oltára, ott áldozik. Világbíró Nagy Sándor a világ végén meg akarta nézni. Az ördögöket megnézhetette, de a Napkelet fáját mégsem láthatta, mert Isten nem engedte. Akkor igen, ha az asszonyállatoktól tisztán tartja magát. Ott, ahol a Nap jár, tenger van, ott áll a *Napfája* is. Sándor csak bement és a fát megölelte, megcsókolta. Megkérdezte tőle: hazajut-e még. A szentséges fa azt jövendölte neki, hogy esztendő múlva meghal. Az gyilkolja meg, akiben legjobban bízik.¹⁵

A *markaláb*, másként *markoláb* a Napot és a Holdat eszi és ezzel okozza a nap- és holdfogyatkozást. Amikor a világosságot megemészti, lassan újra kiadja. A markaláb olyan, mint a papagáj, és a *Napkelet fáján* tartózkodik. Ha *napfogyatkozás* idején a *markalábmádár* körmével nem tartaná a *Nap koszorúját*, a hajdani szőregiek szerint leesne az égről.¹⁶

Diószegi Vilmos a markaláb eredetével, elterjedésével foglalkozva¹⁷ az itt sorolt régebbi adalékok mellett idézi Péter Lászlóné szőregi anyaggyűjtését is. Ebből kiderül, hogy a hiedelemre máig hasonló értelemben emlékeznek: a markaláb eszi a Napot és a Holdat, más magyarázat szerint árnyékot vet rájuk.¹⁸

¹¹ EA. 2810. A hagyományt tréfás hangsúlyozással Tömörkény is többször emlegeti.

¹² EA. 2810. Magyarszentmárton.

¹³ EA. 2810.

¹⁴ EA. 2810.

¹⁵ EA. 2810.

¹⁶ Kálmány L., Mythológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelv-hagyományainkban. Bp. 1887.

¹⁷ Diószegi V., A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzásai. Az égitestet evő mítikus lény, a markoláb elterjedtségének tanulságai. Népi Kultúra, Népi Társadalom I. (1968), 217–251.

¹⁸ A *markaláb* etnokulturális elemzése során Diószegi a szegedi táj jellemző adalékait is megvizsgálja és palóc eredetűnek találja. Szerinte azok a jáász, illetőleg palóc rajok adták át népünknek, amelyek az Alföld újjátelepülésével szomszédságunkban kerültek. Mi főképpen a dokumentációra

Régi hívogatók szajáni gyerekek ajkán, amikor a Nap föllegek közé bújik:

*Daru, daru, mőnj föl égbe:
Hujjants éggyet a Jézusnak,
Hogy adjon melegőt, a darunak telekőt,
Minékünk mőg melegőt.*

A *Kópé* a szegedi gyerekek hajdani világában ijesztő lény volt. Ha hirtelen felhő födte el előlük a fénylő Napot, akkor a játékot nyomban abbahagyták és táncolva, ugrándozva, tapsikolva fordultak feléje és ezt mondták: *gyűjj fő Kópé, mőnj lē hideg Isten kapujáru!* Más: *gyűjj fő Kópé kopogatni, arany zászlót lobogtatni!*¹⁹

A gyevi gyerekek hívogatója: *süss fő nap Isten kapujába!*

Naphívogató Szent Györgykor:

*Süss fő nap, Szent György nap,
Kertőm alatt egy kis bárány majd mőgfagy!
Terítsd lē a kőpönyegőt,
Adjon Isten jó melegőt,
Happ!*

Erre a gyerekek leguggolnak, mintegy földre csalogatják a Napot.

Egy másik, szintén szajáni ,felsőtanyai hívogató így hangzik:

*Hozd ē fiam a horgot,
Hagy rántom lē a Napot!
Hozd ē kúdús a Napot,
Adok egy rossz kalapot.*

Tarjáni változata:

*Hozd ē kúdús a Napot,
Adok nekőd selyőmkalapot.*²⁰

Ez és az előbbi mondóka Kálmány Lajos szerint is nyilván összefügg azzal a már idézett ,napnyugtát körülíró szólással, amelyben a koldúsról és vajról van szó, az összetartó részletek azonban már kihullottak a népemlékezetből. Kálmány egyébként azt gyanítja, hogy a daru a tűzistennek, vagyis a Napnak a madara.

Idézzük végül a Naphoz fűződő jellegzetesebb szegedi szólásokat. Ne henyélj, fogj valamihez: *mire néződ a napot?* Akinek az arcát a tavaszi nap kissé megsütötte, azt *mőgkapta a nap*. Forrón süt: *jól idebámult a nap*. „A tűző nap fogalmának

tőrekedvén, eredetkérdésekkel nem foglalkozunk. Az átvételt nagyon lehetségesnek tartjuk. Diószegi-
nek egyik, Szabó Dénes állítólagos információjából származó állítását azonban helyre kell igazí-
tanunk: a bánáti *Szaján* szinte teljes egészében szegedi eredetű. Diószegi kiváló tanulmányának sze-
gedi tájat érintő fejtegetéseiben még több kisebb korrekció akadna, főleg településtörténeti fogal-
mazásainál.

Képzetháttérét már elfeledve, alsóvárosi tréfás szólásként még járja: *ēvitte a markaláb*, vagyis elveszett, nincs meg.

¹⁹ Kálmány L., Szeged népe. I—III. Arad 1881, 1882, Szeged 1893. I, 193. III, 110, 195. Kovács János 344.

²⁰ EA. 2810.

— írja²¹ Tömörkény — ez a rendes „megszokott kifejezése. Van benne valami igazság. Mikor ez az olykor kedves, olykor rettenetes égi szörnyeteg szinte rámered szörnyű forróságaival a világra.” Ilyenkor népünk *Tarhonyaszárítócsillag* néven is emlegeti: a frissen készült tarhonya gyorsan szárad a forró sugárzásánál.

A személyként tisztelt *Hold* népünk ajkán *Hód* archaikus hiedelemvilágát Kálmány örökölte meg.²² Néhány adattal nekünk is sikerült még kiegészítenünk.

A Holdnak van *udvara*, azaz karikája és *szarva*. A holdudvar lehet kisebb, nagyobb. Ha kicsiny, akkor eső nem várható. A nagy udvar szelet jelez. Ha a sarva lefelé áll, eső lesz. A régi pákászok szerint²³ amikor „kótyagselymöt hány a holdvilág,” vagyis rózsás ködök imbolyognak a csillagos éjszakában, akkor szép, meleg napok következnek.

Találós kérdés: *hány font a Hold?* Csak egy, mert négy negyedből, fertályból áll.

A Hold előtt is csillag jár, amelynek a szőregiek szerint *Hódvezető* a neve.

A Hold foltjairól Kálmány jegyezte föl azt a szőregi hagyományt, hogy visszaesött, és a nép úgy találta, hogy öreg ember térdepel benne. Amikor meg a Maros partjára esett a Hold, egy nagy, fehér szakállú ember — mintha imádkozott volna — térdepelve tartotta. Amikor aztán fölemelkedett, az öreg is eltűnt a szőregiek szeme elől.

Klárafalviak szerint két *cigánygyerök* osztozkodik a Holdban. Meg is látszik, amint kapdosnak. Jó idéznünk azt a szőregi szerb hagyományt is, amelyet szintén Kálmány Lajos örökölt meg. Eszerint a Holdban Kain és Ábel látható. Kaint, mert testvérét agyonütötte, az Isten megátkozta, de azokat is, akik példáját követik. Hogy a testvérgyilkosság elő ne forduljon, intő például a Holdba tette őket. Ábel fekszik, Kain pedig szalad mindenki szeme láttára.²⁴

A szegedi nagytájon legáltalánosabb hagyomány szerint azonban a Holdban *Dávid*, meg *Cicölle*, másként *Cicella* táncol. Több mondánk is magyarázza a Holdba utásukat.

Kübekháziak szerint Cicölle meg Dávid azt kérte az Istentől, hogy mindig fiatal maradjon, soha ne öregedjék meg: Cicölle táncolhasson, Dávid meg hegedülhessen. Az Úristen nem tudta máshová tenni, hogy fiatalságukat megőrizték, odatette tehát őket a Holdba. Így aztán, amikor a Hold *mögújul*, megújul Cicölle is. Azóta Cicölle csakugyan mindig táncol, Dávid meg hegedül. Meg is látszik, de nem jó belenézni. Megvakul, ha valaki éppen akkor néz bele, amikor a hegedű húrja elpattan.

Szőregiek úgy is mesélték, Kálmány Lajosnak, hogy a Holdban Dávid muzsikál, Cicölle meg táncol. Dávid előtt asztal is látszik. Az Úr azt kérdezte Cicellától meg Dávidtól, hogy ami a legkedvesebb, megadja nekik. Cicella azt mondta: táncolni, Dávid meg: muzsikálni. Cicella elfelejtette még azt is kérni, hogy mindig fiatal maradjon. Meg is vénült már, csak a csontjai vannak. Zörögnek. Ezt hallani is, amikor a babiloni toronyban táncol.

Cicella előregedett, nem látott. Mégis fölment az Istenhez, és kérdezte, hogy mekkora a diófa levele. Mondták neki, hogy akkora, mint a tenyere. Hála Istennek, amikor én még láttam, akkora volt, mint egy szakajtó. Amikor pedig akkora lesz, mint a cseresznyefa levele, akkor vége lesz a világnak.

²¹ *Tömörkény I.*, Száraz meleg. Szegedi Napló 1905, 202. sz.

²² *Kálmány L.*, A Hold dokumentációjából.

²³ *Lakatos K.*, A régi szegedi halászsok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

²⁴ *Kálmány L.*, A Hold 16.

Kálmány ír arról a madarásztói hagyományról is, hogy három ember muzsikál a Holdban, de megnevezni már nem tudták neki.

Andrásfalvy Bertalan őszentiváni gyűjtése szerint: Keresztelő Szent János Jézust kereszteli a Holdban.

Szőregi öregek azt is mondják, hogy a fogyó holdat Cicella takarja el.²⁵

Más hiedelem szerint Dávidot meg Cicellát az anyjuk elküldte a templomba. Ők azonban a kocsmába mentek, ahol három leány hat legény táncolt, Dávid pedig muzsikálni kezdett nekik. Hazatérve, az anyjuk megátkozta őket.²⁶ Ez az *ünneprontás* képzetkörének kozmikus térségekre vetítése.

A tarjániak úgy tudják, hogy a mennyekből letaszított Lucifer van benne. Estében a Holdba kapaszkodott, ott is maradt.²⁷

A hiedelmet Szeged költőifiai is megörökítik. A *Tiszai tájak*, Juhász Gyula verse így idézi:

*Emlékek holdvilágos ablakán át
Nézem a messzi, áldott Tisza táját.*

*Az égi nyájak lassan elterülnek,
S a holdban Dávid lassan hegedülget.*²⁸

A szegedi Terescsényi György verseskötetének címe: *Dávid hegedűje*.²⁹ A címadó költeményben a virrasztó ember szorongásairól szól.

Holddal szemközt ne vizej, mert a tápaiak szerint fölszálkásodik a körmöd-nél az ujjad, hólyag nő a nyelveden. Másként: baj éri az embert.

Ha két holdat látunk: háború lesz. Ha a Hold visszaesik, a szőregiek szerint fejedelem jövetelét jelzi. Amikor Ferenc József először járt a Városban, akkor is visszaesett a Hold.³⁰

A *hódújulás*, másként *hódujság*, röviden *újság* ideje a szegedi néphit szerint is szerencsével, boldogulással jár. Ilyenkor legjobb lakodalmat is tartani. Öreg földelők úgy tartják, hogy lelkünk, vérünk annyszor újul meg, ahányszor a Hold.³¹

Amikor az újholdat először megpillantjuk az égen, verni kell a zsebet, hogy szaporodjék benne a pénz. Ha azonban üres, akkor egész hónapban szűkében leszünk. Az újság ne érje ülvé az embert, mert akkor, abban a hónapban nem lesz friss.³² Ha ilyenkor esik az eső, akkor a tápaiak szerint az egész hónap esős lesz. Öreg apátfalviak az újhold láttára megemelik a kalapjukat.

A Holdat népünk régebben azzal tisztelte meg, hogy újság idején hozzáfordult egészségért, betegségének, ügyének-bajának elmulasztásáért. E ráolvasó hagyomány öregek körében még ma sem tűnt el egészen.

Jószerecséért folyamodik a régi szegedi könyörgés:

*Újhód: új Király!
Adjál neköm jó heteket,
Jó hetekbe jó napokat,*

²⁵ Péter Lászlóné gyűjtése. *Diószegi* 222.

²⁶ EA. 2810.

²⁷ Kálmány L., *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban*. Szeged 1893, 29.

²⁸ Juhász Gy., *Késő szüret*. Budapest 1918, 94.

²⁹ *Terescsényi Gy.*, *Dávid hegedűje*. Szeged 1922, 44. Vö. még *Scheiber S.*, Mikszáth Kálmán és a keleti folklóre. Budapest 1949, 65.

³⁰ EA. 2810.

³¹ *Grynaeus Tamás* gyűjtéséből.

³² EA. 2810.

*Jó napokba jó órákat,
Jó órákba jószőröncsét,
Azután mög jó egészség!*³³

Jámborabb, idős csólyosiak, alsótanyai ivadékok ilyenkor így fohászkodnak:
újíjja mög a jó Isten mindön tagomat, porcikámat!

Amikor öreg tápaiak először veszik észre az újholdat, letérdepelve ezt mondák:
új hód, új király, hínnak engöm vendégségbe. Én nem möhetök, de eküdüm mindén látható és láthatatlan igyemet, bajomat! Ezt abban az esztendőben minden újságkor meg kell ismételni. Egyidejűleg a kezükkel odanyúlnak, ahol a testükön fájdalmat éreznek, szenvednek.

Ha a gyereket rossz nyavalya, *nehézségtörés* gyötörte, a szőregi anya e szavakkal fordult az újholdhoz: *Újhód: új Király! Az én gyerökömet a nehézség töri. Tē vagy a Ráadó, tē vagy az Évövő: vödd lē rúla.* Ezt három héten át kell ismételni.

A fogfájást öszentivániak szerint ezzel a térdepelve végzett, háromszor ismételt könyörgéssel lehet elmulasztani: *Újhód: új Király. Tégöd köszöntelek eleven foggal, döglött féröggel. Az én fogam akkó fájjon, mikó kégyót, békát öszök.*

Szegedi változata: *Újhód: új Király! Köszöntelek Tégöd ezön üdvözlettel, hogy a fogfájást háritsd ē tülem!*

A csólyosiak viszont így könyörögnek: *Újhód: új Király, Háromkirályok: vótatok-ē Krisztus születésin? Vótunk. Fájt-ē a fogatok? Nem. Adja a jó Isten: az enyüm sē fájjon!*

Szemölcsről való klárafalvi ráimádkozás: *Újhód: új Király! Apró marhácskáim vannak, Isten uccsē eladom!* Más klárafalvi változat: „Akinek szömöcsője van, hód iránt fa alá áll. Háromszor mögkenyi a szömöcsőjít zsírral, aztán mondja: *Újhód: új Király, házasíti a fiát. Hínnak lakodalomba, de én nem mēk. Eküdüm a fiamat: múljon el a szömöcsöm!*³⁴”

Régi alsóvárosiak szerint³⁵ amikor az ember legelőször látja meg az újságot, megmarad abban a nyomban, nem mozdul, majd ezt mondja: *Újhód, új Király, tégöd köszöntelek* (a Holdra néz:) *amit látok: nyöjjön* (a földről port vesz föl, megszórnja vele a szemölcsét, de nem szabad ránéznie); *amit nem látok: múljon.* Más alsóvárosi változata: *Újhód: új Király! Boldogságos Szűzanyám! Hínnak a lakodalomba, de nem möhetök: kűdüm a szümöcsömet* (közben a kezével elsöpri magától a szemölcsöt).

Hideglelésről való szőregi könyörgés: *Újhód: új Király házasíti a fiát. Engöm hínnak vendégségbe, de nem möhetök: kűdüm a hidegömet.* Ha könnyebb a betegség, az utolsó sort így szokták fölcserélni: *ügyemet, bajomat kűdüm.* Ha a lány a beteg, akkor a Hold nem a fiát házasítja, hanem a lányát adja férjhez. Ilyenkor a szöveg Vörös Roza szőregi imádságosasszony ajkán így alakult: *...engöm is hínnak koszorúslánnak* (koszorúslegénnek), *de nem möhetök...*

Ha a kislánynak sebes volt a feje, az anyja ölébe vette, szalonna fölsejével megkente, úgy szólt a Holdnak: *Újhód, új Király: férhön adta a lányát. Engöm is híjjon lakodalomba! Én nem mēk el, kűdüm a sebömet.*³⁶

Alsóvárosi eladólányok újságkor így szoktak térdepelve a Holdhoz fordulni:
*Újhód: új Király! Boldogságos Szűzanyám, mutasd mög az én mátkám!*³⁷

³³ Kálmány L., A Hold 9. Még magunk is hallottuk.

³⁴ Kálmány L., A Hold 9, 10, 12.

³⁵ Bálint S., Adalékok a szegedi néphithez. Népmű és Nyelvünk 1933, 175.

³⁶ Kálmány L., A Hold 11.

³⁷ Bálint, 175.

A *hódújulás* idején született ember szerencsés lesz. Öreg alsótanyaiak szerint a szőlőmetszést ilyenkor kell megkezdeni, mert *sóska*, vagyis a zsöngye tőke ágvégén fejlődött kacs, apró levél csak így gyarapodik szépen. Ha a munkakezdés Szent József napja és a holdújulás abban az esztendőben nem esik össze, akkor jelképesen már a megelőző újholdkor meg kell egy-két tőkét metszeni.

Az újhold idején meszelt házba öregek hiedelme szerint betelepszik a svábbogár. Úgy lehet kiírtani, ha holdtöltek a ház előtt elmenő üres kocsira hármat feldobnak. A tápaiak szerint hetet kell nádszálba dugva kocsira dobni.

Ha újhold péntekjén valakinek a kilencedik lábanyomát fölszedik, meg tudják vele rontani az illetőt. A boszorkánypörök iratai között olvassuk, hogy Szél Zsuzsana rontása nyomán a nyavalya minden *újságban* kiújul.³⁸

Hódtöttyin, azaz *telehód* idején jó lakodalmazni, tyúkot ültetni, disznót hízóba fogni, fölfújt pofával mákot vetni.

A szegedi tájon általános hiedelem szerint csak *hódfogytán* jó takarítani, meszelni, mert akkor megfogyaikoznak a házban a férgek. Nem jó esküvőt tartani. Nem jó nyíratkozni sem, mert akkor nem nő ki a haj.

Kálmány szőregiektől hallotta,³⁹ hogy egyszer karácsony éjszakáján leesett a Hold és gurult az utcán, mint a szita. Amikor fölment, *rebögött*, mellette egy csillag volt. Ha föl nem bírt volna menni, elveszett volna a világ.

A *csillag*, *csillagos ég* szegedi képzetkörét, hiedelemvilágát Kálmány Lajosnak régi pásztorok, vízenjárók, öreg parasztok, tehát szabadban élők, virrasztók ajkáról sikerült még akkor megörökítenie,⁴⁰ mielőtt földművesként nem kerültek állandóbb föld alá.

Nagyon sok: *annyi mint csillag az égön*, olykor józan, rendes ember is kirúg a hámból: *néha még a csillag is mögszalad az égön*.⁴¹ Kedvez neki a szerencse: *szörön-csés csillag alatt születött*. Fennhordja az orrát: *vizsgálja a csillagot*. Jól tud hazudni, tagadni: *léhazunná a csillagot az égrű*.

A csillagok állásából, járásából népünk koros nemzedékei időjárásra következtetnek. Ha téli éjszakákon a csillagok szépen ragyognak, az idő keményre fordul. Ha nyáron sűrű csillagos az ég, hamarosan eső lesz. Ha a csillag sűrűn hull, szél lesz.

A régi szegedi juhászok Jakab (júl. 25.) éjszakáján a csillagok járásából jószoltak a következő évi időjárásra. Ha karácsony éjszakáján sok a csillag az égen, az őszentivániak szerint jó esztendő következik. Aki kilenc este kilenc Miatyánkot elmond, azután kilenc csillagot megoldvas: meglátja a mátkáját.

Minden embernek megvan a maga csillaga. Ha csillag hull le, akkor meghal valaki. Azt is szokták mondani, hogy ilyenkor lélek szabadul a purgatóriumból. Mint mindjárt látni fogjuk, ezt a hiedelmet a szőregiek a csillagszaladáshoz kapcsolják. Régi pákászok azt is megmondották, hogy ember, vagy asszony csillaga hullott-e le.⁴² A csillagokra nem jó ujjal mutogatni, mert ha az illető eltalálja a maga csillagát, akkor ez lehullik, ő maga pedig nemsokára meghal. „Találtam Szőregen — írja Kálmány — olyan emberre is, ki megkülönbözteti a csillaghullástól a *csillagesést*, jobban mondva *szaladást*. Mikor a csillag nem tűnik el, hanem csak megszalad, akkor a purgatóriumból szabadul meg egy lélek. Ilyenkor

³⁸ Reizner, IV. 431.

³⁹ EA. 2810.

⁴⁰ Adatainkat, ahol mást nem jelzünk, mindenütt Kálmány forrásértékű művéből merítettük. Itt-ott az EA. 2810 adataival és a magunk szórványos följegyzéseivel is kiegészítettük.

⁴¹ Ismeri *Tömörkény I.*, Különféle magyarok. Budapest 1907, 27.

⁴² Lakatos K., A pákász vagy nádlaci. Néprajzi Értesítő 1912, 25.

imádkozni kell. Ha pedig a csillag akkorát szalad, hogy nem látszik többé, ami csillaghullás, akkor meghal valaki.

A néphagyomány a csillagokat emberi, természeti tulajdonságokkal, olykor szakrális tartalommal ruházza föl, és emberies mondákat, hiedelmeket fűz hozzájuk.

Máig egyike a legismertebb csillagképeknek a Nagymedve csoport, népies néven a *Göncölszekér*, *Magyarországi Göncölszekér*, *Nagygöncölszekér*, más néven *Döncölszekér*, *Döncöl szekere*, *Döncő*, *Döncör*. Emlegették *Szent Péter szekere* néven is. Több szólás is fűződik hozzá. Nagyon nehéz: *olyan nehéz, mint a Göncölszekér*. Fölösleges: *ötödik kerék a Göncölszekéren*. Nagyrálatók: *ők akarják magok hajtani a Göncöl szekerét*.

A *Kisgöncölszekér*, Szőregen *Törökországi Göncölszekér*, másként *Krisztus szekere* a „Kismedve csillagkép”. Általánosan ismert hét csillaga közül a három első csillag a *Rúd*, illetőleg az *Ökörök*. Mindegyik csillagot pár Ökörnek számítva, hat Ökör van befogva. A négy utolsó csillag a *Szekér*, ami egyben a kerekeket is jelenti. Krisztus Urunk innen szórta le mindenfelé a szalmát. A szalmaszórásból visszamenet nagy kátyúba jutott, és eltörött a szekere rúdja, azóta görberudas a Kisgöncölszekér. Gajgonyai magyarázat szerint a szekér árpakenyérrel, cethallal és morzsalékkal volt megrakva, amikor feldőlt.

A *Nagygöncölszekér*, másként *Magyarországi Göncölszekér* a Nagymedve csillagkép α , β , γ , δ csillaga. Mindegyik csillag egy-egy *Kerek*, a szekér többi része nem látszik. Az ϵ , ζ , η csillagok egyesek szerint az *Ökör*, mások szerint a *Szekér rúdja*, ismét mások szerint a *Rúd* és *Ökör* egyszerre. A középső Ökör mellett van az Alkor csillag, amelynek többféle népi neve van: *Ustoros*, *Cigánygyerök*, *Hüvelypici*, Magyarországon *Olágygerök*. Ehhez a majdániai azt a hiedelmet fűzik, ha egyszer fölbukik az Ökörök előtt, akkor elvész a világ. A szőregiek szerint a Hüvelypici a szekérbe fogott középső ökörnek füléből hujángatja: *cselő, hajszt!* Szőregi hagyomány szerint Szent Péter vak lovon járt, és ki akart térni a *Részögembör* elől, de ez mégis összeakaszkodott vele és ledörgölte Péter szekérének egyik oldalát: a szalma leszóródott, a rúd meg eltörött.

A Göncölszekér Illés prófétáé, azon hordja a villámokat. Illést meg Jónást Isten az égbe ragadta a gonoszok lelövöldözésére: Illés húzza a tüzes szekeret, Jónás pedig tolja, úgy dörögnek.

A régi szegedi pákászok a Göncölszekér rúdjának fordulásából meg tudták mondani, hogy az éjszakának melyik órája következett el.

A *Tejút*, szokottabb néven *Országút*, Felsőtanyán *Juhászok útja*, *Jézus útja*, azaz a „Via Lactea” csillagcsoporthoz is számos hiedelem fűződik. A Tejút keletkezését a régi orosz-lámosi nép így magyarázza: Árpád apánk egyszer az édesanyjával álmodott, akinek emlőiből megeredt a tej. Amerre a tej ment az égen, arra ment Árpád apánk is a seregével. Az a tej látszik az égen, ezért Tejút a neve.

Alsótanyai magyarázat szerint a lelkek az Országúton jutnak föl a mennyekbe. A jó lelkek az Országút egyenes ágán mennek, a rosszak meg az elhajláson a pokolba jutnak. Kálmány mellékesen említi, hogy a félegyháziak szerint a jó lelkek ezen járnak a búcsút. Jézus is járt rajta, amikor Jeruzsálembe ment. Ezt egy szőregi változat szerint Jézus szórta. A szőregi hagyomány úgy tudja, hogy Szent Péter a Göncölszekéren elment szalmát lopni, de a *Csősz* (Vega) rajtaérte. Péter erre sebesen hajtani kezdte az Ököröket, a szalma pedig elszóródott. Azóta látszik az égen az Országútja. Más magyarázat szerint a *Részögembör* elől akart kitérni, úgy szóródott szét a szalma.

Az Országút közepén látható csillagkép a *Szent Domonkos kertje*. Ezt olvasó keríti két csillagból áll a kapuja, Domonkos vigyáz rá. Mikor kertjének virágai hervadoznak, akkor az emberek erkölcstelen életet élnek. Ilyenkor sírva monja Domonkos, hogy elhervadnak a virágai.

A *Részögembőr* a „Cepheus szeme” csillagkép. A gajgonyai hagyomány szerint amikor Krisztus Szent Péterrel vándorolt, az Országúton találtak egy *Nyüveskutyát*. Ez nyilván a „Deneb α Cygni”. Péter befogta az orrát, elkerülte. Krisztus csak ment a rendes úton. Amint tovább haladtak, látta, hogy egy *Részögembőr* dülöngél az úton. A *Kocsmá*, ahol mulatott, a Cassiopéa α , β , γ , χ csillaga. Káromkodik, de éktelenül. Krisztus messzire kitért előle. Péter nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze az Urat. Látod Péter, az a Nyüveskutyá senkit se bánt, de az a disznó mindenkiel kiköt, az elől ki kell térni. Azóta látszik az az út az égen, amióta kitért Krisztus a *Részögembőr* elől. Ez az égen a *Krisztus Urunk kitérése*, másként *Szent Pétör kitérése*, vagyis az Országútnak Cepheus szeménél való elhajlása. Innen a példabeszéd is: *még az Isten is kitér a részög embőr elől. Krisztus is kitér a részög embőr elől.*

A *Szűrű* a „Hattyú orra” körül látható kis csillagesoport. Innen lopta Szent Péter a szalmát, amely az Országúton elszóródott. Klárafalvi változat szerint viszont a *Cigány* lopta a szalmát, de a *Csősz* észrevette, és azóta mindig megy utána, hogy elfogja.

A *Kaszás*, *Kaszások*, *Három kaszás* teljes nevükön *Kaszáscsillag* „az Orion δ , ϵ , ζ csillagai.”

A szőregi hagyomány szerint a Kaszások hatan vannak. A három első *Magyarkaszás*. Úgy oldalról vannak a *Cigánykaszások*. Ez a három mindig elébe akarna vágni a Magyarkaszásoknak, de nem bír. Mások szerint a Magyarkaszások mellett a három *Marokverő*, másként *Gyűjtő* látszik. A környező apróbb csillagok a *Rudasok*, és ezek körül a *Vontatók*. A Kaszásokkal jár a *Sántalány*, másként *Sántakata*, váltokozva *Kata*, vagyis a „Sirius-csillag” is.

Kata tehát a Kaszásokkal szokott járni. Valamikor nem volt sánta, csak amikor a Három Kaszás kiindult a faluból és ő utánuk vitte az ételt, akkor sántult meg. Az utolsó Kaszás elejtette a szerszámát, Kata meg behágott. Azóta ballag sántikálva a Kaszások után, de utolérni nem tudja őket. Ha egyszer mégis utolérné, akkor vége lenne a világnak.

A Kaszás csillagkép más, szintén Kálmány Lajostól följegyzett neve *Szent Ilona pácája*, viszont a *Mária pácája* megnevezést mi hallottuk Újkígyóson. Horgoson *Jákob pácája*.

A gazdasági életet, emberi munkát idézi a *Halászcillag*, röviden *Halászk* is, amelyet a gyeviék emlegettek. E csillagképek az Androméda β , δ , és a Pegazusok α , ζ csillagai. A Halászcillag a gyeviék szerint akkor látszik tisztán, amikor a halász éjjel halászni megy. Ha a kecés addig nem fogta a halat, míg a halászcillag fönt van az égen, azután halászhat.

A Halászcillag után megy a *Pálinkásasszony*, meg a *Halficsér*. Amikor a Ficsér eljut az ég aljára, északnak fordul, de nem tűnik el, mert már akkorr megrakodott.

A *Háló* a Delphin α , γ , δ , ϵ , ϑ és a *Kisló* α , β , γ , ζ csillagai a Háló csomói, a köztük levő homályos csillagok pedig a Háló lyukai. Más néven *Kiskörösz*, főleg a Delphin α , β , γ , δ , ϵ képletei. Magyarszentmártoni neve *Gombolyítócsillag*: az az *Olágyerők* gombolyítja benne a kócot.

A *Fiastyúk*, olykor *Csirkéstyúk* csillagkép a Pleiades része. Amikor Krisztus Urunk — hallotta Kálmány Lajos — meg Szent Péter a földön járt, találtak egy

tyúkot. Kérdezte Péter, hogy micsoda az. Tyúk — válaszolta Krisztus. Azt monta Szent Péter: jó volna fölvenni. Föl is vitte, elültette, kikötötte a csirkéket. Krisztus Urunk meg eleresztette kaparni. Azóta mindig ott is legel az égen a Csirkéstyúk. Szőregi hagyomány szerint amilyen napon mondjuk hétfőn legelőször meglátjuk ősszel a Fiastyúkot, akkor mindig ezen a napon vessünk és ültessünk az egész következő esztendőben. Öreg dóci dohánykertészek úgy tartották, hogy a dohány akkor növekszik igazán, amikor már *főnnjár a Fiastyúk*, vagyis látni az égen, mintegy júliustól kezdve.

A fennhéjázó, öntelt ember azt hiszi magáról, hogy *ű ültette a Fiastyúkot*.⁴³

A *Sántakúdús* a Nyilasban látható szekér alakú öt csillag rúdcsillaga, a többi négy csillag pedig a Sántakoldús taligája. Népünk hagyománya szerint a Sántakoldus valamikor boldogan élt feleségével, a *Szépasszony*, vagyis a Skorpió csillaggal, de ez hűtlen lett hozzá. Sajnálja a feleségét, megy utána, de minden sietése hasztalan. Taligáját nem akarja elhagyni, mindig maga után húzza, viszont a Szépasszonynak nincs terhe.

A *Tévelygő juhász* az „Atair „*α Aquilae*”. Más neve *Cigány*. Szőregi hagyomány szerint a *Juhász* elaludt, az *Erdőben*, miközben nyája odább állt. Amikor fölébredt, a *Birkákat* nem látta. Szaladt az *Országút* felé. Szent Péterrel is találkozik, aki szintén az Országútra küldi. A Juhász szüntelen a Birkák nyomában van, de nem tudja őket utólélni, mert az Országút elhajlásánál a Birkák port is vernek.

A *Birka* az Aquila-csillagcsoport egyik részlete.

A *Paradicsomkert* a Korona-csillagkép. A kör két egymástól legtávolabb eső csillaga a *Paradicsomkert kapuja*. Többi csillagait népünk fának tekinti, amelynek rezgését is vélik olykor hallani. Azt is mondják, hogy a Paradicsom eredetileg nem az égen volt, hanem a földön, és a bűn elkövetése után jutott csak oda.

Más szőregi neve *Mária kertje*, *Apostolok csillaga*: a kör csillagai az apostolok, a középső csillag pedig Jézus. Kissé másként *Krisztus Urunk asztala*: ez a csillag arra emlékeztet, amikor Jézus a tanítványait megvendégelte, olyan szép koszorúban vannak. Ott látszik a tizenkét csillag, az a tizenkét tanítvány. A tizenharmadik pedig Jézus.

A csillagot Felsőtanyán, Magyarszentmártonban, Újkigyóson *Rúzsáskert* néven emlegetik.

A *Koszorúcsillag* hét csillagból áll. Kálmány nem határozza meg, de följegyzi róla a következő szőregi mondát: amikor Szűz Máriát József eljegyezte, akkor koszorúzták meg vele. Azért hívják Koszorúcsillagnak.

A *Kiskörösz*t csillagkép más nevei a már említett *Háló*, továbbá Magyarszentmártonban *Gombolyító csillag*, Szőregen *Fúrúcsillag*, *Fúrú*.

Az *Esthajnali csillag*, *Esthajnalcsillag*, *Hajnalcsillag* a Venus-csillagkép. Csaplár Benedek ennek és más nagyon ragyogó csillagoknak *Mönyecskeszömű csillag* nevét is hallotta. „A régi időjövendölésekhez tartozik az — írja⁴⁴ Tömörkény—, hogy hideg lesz másnap, ha előtte való este nagyon fényesek a csillagok. Fényük ilyenkor csillog, reszket, játszik. Olyan, mintha pajkosan kacsintana, hasonlítván ebben a menyecskeszemhez.”

Nyilván azonos vele az ószentiváni *Ökörkereső*, felsőtanyai *Ökörlegeltető* is. Ha este eleresztik az ökröket legelni, — mesélték az ószentivániak Kálmánynak — amikor az Ökörkereső feljön, akkorra *mögfekszik* a marha, mert már jóllakott.

⁴³ *Dugonics A.*, Példabeszédek és jeles mondások. II. Szeged 1820, 62.

⁴⁴ *Tömörkény I.*, A Szent Mihály a jégben. Budapest 1957, 301.

A *Napvezető* és *Holdvezető* csillagról, amelyeket Kálmány közelebből nem határoz meg, már a Napnál, illetőleg Holdnál szólottunk.

Nem sikerült a következő csillagképeket meghatározniuk:

Báránycsillag. Kálmány szőregi adata szerint pásztorok vitték e magányos csillagot a betlehemi Jézusnak.

Báránykereső csillag. Amikor a magyarszentmártoni juhászok meglátták feljönni, elmentek bárányaikat számbavenni. Felsőtanyán *Báránylegeltetőcsillag*.

Hajnalemelő. Dugonics András emlegeti: *minden csillagzatban, de fő-képpen a Hajnal-emelőben mög-láthatod Etelét*.⁴⁵

Háromszentkirály. Ószentivánon hallotta Andrásfalvy Bertalan.

Jézus körösztje, Jézus koporsaja, Újkigyóson ismeretes. *Juhászbót* Dugonics Andrásnál: *a Kaszás, a Fias Tyúk, a Juhászbót és más ezeknek útjukon járó csillagzatok sokkal alább jártak*.⁴⁶ Szőregiek szerint hat csillaga juhászbót módjára helyezkedik el. Innen a neve.

Juhászok vezércsillaga. Amikor az égen föltűnt, a békéssámsoniak szerint akkor keltek fel a juhászok.

Juhászpásztor. Kálmány csak annyit jegyzett föl róla, hogy hat csillagból álló csillagkép: négy a juhász, kettő a gamó. Szőregi hiedelem szerint *jelönségnek van az égön*: a betlehemi jászolhoz igyekvő juhászokra emlékeztet.

Kakas. Dugonics emlegeti:

*A gönczöl szekerét éj-félkor vizsgálván,
A furu csillagnak hat fényét számlálván,
Kakast, fias-tyúkot renygekben találván*.⁴⁷

Kétárvacsillag. Kálmány Lajos nem határozta meg, de egy szőregi mondát mégis följegyzett róla: *egy kis gyerök mög egy kislány émaradt az apjuktul mög az anyjuktul. Siratták apjukat, anyjukat, egymás mellett möntek mindég. Amöre möntek, vad gyümöccsel éltek, úgy élösködtek, nem adott nekik sënki sëmmit. Az Isten aztán magához szólította őket. Ott látszanak az égön, hogy az embörök lássák, hogy az árváknak segíteni köll egymást*. Nyilván velük azonos a szintén Kálmánytól följegyzett *Kisgyerök és Kislány* csillagkép is.

Kócsag. Lakatos Károly pákászoktól hallotta.

Körösztcsillag. Meghatározása nem sikerült.

Lólopócsillag. Késő éjjel felbukkanó csillagkép. Ilyenkor lehet lovat lopni, mert a gazda mélyen alszik (Szőreg).

Mónárszömü csillag. Csaplár Benedek örökítette meg: alig pislog, homályos.⁴⁸

Ökörszöm, Ökörszömcsillag hajnalban látható apró csillag. Kálmány hallotta Szőregen.

Ökörvezető. Kálmány nem határozta meg, de följegyezte róla azt a néphagyományt, hogy a betyárokat kalauzolja: hol vannak, merre kell a jószágot hajtani. Felsőtanyai neve *Ökörhajtó*.

Pároscsillag. Felsőtanyán számontartott, két csillagból álló csillagzat.

Piroska. „Amelyik csillagnak nevét nem tudta — írja⁴⁹ a pákásról Lakatos

⁴⁵ Dugonics A., Etelka II. Pozsony—Pest 1805, 407.

⁴⁶ Dugonics A., Jólánka, Etelkának leánya II. Posony—Pest 1903, 1804, 115. EA. 2810.

⁴⁷ Dugonics A., Ulissesnek, ama híres és nevezetes görög királynak csudálatos történetei. Pest 1780, 56.

⁴⁸ Szinnyi J., Magyar Tájéztató I. Budapest 1893—1901, 1842.

⁴⁹ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

— annak maga adott nevet. Elmutogatta, hogy az a szép fényes a *Tündér Ilona*, ott az a másik a *Piroska*, emez meg itt a *Kótyag*, azaz *Kócsag*.”

Sántakaszás. Lakatos emlegeti. Nyilván a Sántakoldussal azonos.

Szépasszony szöme. Terescsényi György ír⁵⁰ róla néphagyomány alapján: „megtalálta a göncölt, a fiastyúkot, a sántalányt, a kaszásokat, a szépasszony szemét.” Talán a *Szépasszony* csillagról van szó.

Tündér Ilona. Utalunk a *Piroska* csillagnál mondottakra.

Az *Üstökös* — kivált ha piros a feje és sárga a selyme — háborúság, kárhózat közeledését jelenti. A pákászok *Kótyagocsillag* nébven is emlegették, mert olyan szép csóvája, farka van neki, mint a kócsagnak.

Láttuk, hogy a csillagok a szegedi hagyományban élőlények. Emberi életet élnek, úgy dolgoznak, viselkednek, mint a föld fiai. Ezt Kálmány is észreveszi. Így jelennek meg Borbély Mihály egyik meséjében⁵¹ is, ahol azt kérdezi a tizenkét testvérét kereső lány egy öregasszonytól, hallott-e valamit a bátyjairól? Nem halottam lányom — mondta az öregasszony, aki a *csillagok anyja* volt —, ha csak az én fiam, az *Esthajnalcsillag* nem hallotta. Ő szokott legkorábban elmenni, már alkonyatkor. Vagypedig a *Döncölszekér* fiam tud felőle, mert az kilenc óraker meggy. Vagypedig a *Csirkéstyúk* lányom, aki tizenegykor indul. Az *Ökörkeresőcsillag* fiam egy óraker, a *Háromkaszás* fiam félkettőkor. A *Sántalányom* két óraker visz vizet nekik. A hazatérő csillagok az egész világot összejárták, a kaszások az egész világot lekaszálták, a Sántalány pedig minden minden bokorban, árokban felbukott, de a tizenkét testvért egyik sem látta.

A FÖLD, A SZÉL, ESŐ, VIHAR

A *Föld*, népünk ajkán *Föd*, kedveskedve *anyaföd* archaikus szemlélete különösen a *Födanya* kultuszában jut kifejezésre. A *Földanya* szó már Bornemissza Péternél fölbukkan.

Ha valakinek fáj a torka, ezt kell mondania: *Födanyám torkom fáj! Neköd panaszkodom, gyógyidd mög!* Ezt háromszor kell ismételni, közben háromszor meg kell csókolni a kemencét, hiszen az is földből van. Ha valamelyik gyerek — még Debreczeni János följegyzése szerint — a földet veri bottal azt kiáltja neki a másik: *në verd jó anyád hasát, nagyon fáj az annak!*⁵² Felsőtanyán máig: *në verd nagyapádat!*

A tápaiak bicskával csípnek egy kis földet, ezzel szokták elkerekíteni a kelevényt, daganatot. Utána a földet vagy a fejen hajítják át, vagy a földbe temetik e szavakkal: *mönj a fekete föd gyomrába!*

A föld termőereje a *föd zsirja*, amelyet a régi öregek szerint a bűbajosok el tudtak rabolni, meg tudtak kaparintani a maguk számára. Katona Ferenc vallja, hogy *bika fejét megtöltötte Farkas Ádám más ember szántóföldjéről elvitt földdel és az maga szántóföldjéhez tette, hogy a hasznát elvihesse*. A boszorkánypörökben följegyzett *harmatszödés, mezsgyeszödés* hiedelemvilágát tréfás komolysággal máig emlegetik.

Kökényné vallomása szerint *mikor a harmatot és más föld zsirját elveszik, Rósa úrnál szokták megsütni és megenni és az útra vinni ezen kenyeret, pogácsát. De más igaz embernek vagy boszorkány cselédjének nem szoktak adni, és nem élnek vele.*⁵³

⁵⁰ Terescsényi Gy., Merre van napkelet? I. Budapest 1936, 183.

⁵¹ Kálmány L., Hagyományok II. Szeged 1914, 41.

⁵² EA. Ipolyi-gyűjtemény.

⁵³ Reizner, IV. 389, 418.

Dancsóné szerint a boszorkányok *hitették, hogy Törökországra bolháért adják a gabonát, halat, az gabonát Ráczországra.*⁵⁴

Szabó István szabadkai boszorkánygenerális Szent György napján a gabonaföldön harmatot húzott, korszóba gyűjtötte, és a termékenységet ennek előtte hét esztendővel eladta.

Szántó Mihály is így vall, hogy *szőlőkben és búzában lepedővel szedték a harmatot és kifacsarták, korszókba szedték. És az tisztéknek adták, hová tették azok, nem tudja, Szent György nap előtt egy héttel. Ismét Szent György napkor Kecskeméti hegyen egy szőlőtőkét megfűrtak és csapot tettek beléje és mindnyájan, háromezren eleget ihattak belőle. Azután az héjját reátették és elmentek.*

Tóth Ádámné szerint *Szent Luca asszony és karácsony napján legtöbb bájosságot szoktak végbevenni. Szent György napján még többet. Akkoron a gabonán által húzzák a ruhákat és azon harmatot belőle kifacsarván korszókba, termékenységet úgy szokták ők elvenni. Azt pedig a főtiszték kezébe adják.*⁵⁵

Borbola Ferenc arról vall, hogy *Szeged, Bács vármegye földzsírját eladták, egy akó pénzért adták el, 6 forintja jutott. Későbben török ördögnek adták el... Szent György nap között a harmatot a gabonáról, azt zsírnak csinálják, ki főz véle, ki kenekeedik. De mivel az ő felesége nem olyan életű, ő csak belé töltögetett egy-egy csöppet a dagasztóvízbe. Hajnalban szokták szedni.*⁵⁶

Halottak hetében nem szabad olyan munkát végezni, amely a föld bolygatásával jár.

Öregektől hallottuk, hogy nem szabad a termőföldben nőtt gazt, gyomokat szidni, hiszen igazában ezek a Föld édes gyermekei. Amit az ember vet bele, az csak *mustoha*. Kálmány Lajos majdáni följegyzése szerint a *Fődiembörök, Fődembörök* feketék, a *hetedik föld* alatt élnek, zűrzavaros időben jönnek elő. Olyanok, mint a kisgyermek. Szemük tüzes, a homlokukon van. Csak fél kezük, fél lábuk. Ők okozák a víz járását.⁵⁷

Fődröngés idején, így 1911-ben sok helyen az egész család a földet csókolgatta.

A békát nem szabad bántani, mert az öregek szerint a Föld mérgét szívja el.

Az *üdő* a mulandóság és időjárás képzeteit idézi föl a parasztemberben is. Múlik az idő: *idő telik, nap halad, éjár rajta az üdő mint az öreglányon. Az üdő éjár, senkit nem vár.* Dugonics Andrásnál: *szolgál ugyan az üdő, de nem várakozik senkire.*⁵⁸ Jellegzetes Dugonics másik mondása: *magyar volnék, ha üdő lönne hozzá.*⁵⁹ Nyári forróságban, kint a napon dolgozó emberek, aratók szokták tréfásan mondogatni: *de jó üdő jár a bótoslegényökre.* Aki feltűnően sokat ásít, odaszólnak neki: *jó nyulászó üdő lössz.*

Már a következő esztendő időjárását találgatják Jakab, Mihály, Luca napjának, karácsony estéjének és újévnek időjárásából, meg más természeti jeleiből. Ezeket a jeles napoknál soroljuk el. Az égitestekhez, természeti jelenségekhez fűződő időjárási regulákról előbb szoltunk.

Népies időmegjelölés napszakonként: *sütét hajnalba, hajnalba, korán röggel, röggel, röggeldön, frustok felé, frustok után, harmat száradtjára* (amikor a harmat felszárad), *délelőtt, féldélben, délben, ebéd előtt, ebédután, délután, uzsonnyakor, este felé, este, estendön, öregeste, éccaka, éccakának évadján, éfélkő.*

⁵⁴ Reizner, IV. 390.

⁵⁵ Reizner, IV. 383, 393, 397, 399, 408, 418.

⁵⁶ Reizner, IV. 417, 418.

⁵⁷ EA. 2812.

⁵⁸ Dugonics A., Etelka II, 215.

⁵⁹ Dugonics A., Példabeszédek I, 82.

Az esztendő hangsúlyozott részei: *disznóvágáskő, ádventba, karácsonykő, két karácsony közt, farsangon, bűtbe, húsvétkő, zöldfarsangon, rakodáskő* (paprikapalánta ültetésekor), *pünkösdkő, kapáláskő, aratáskő, hordáskő, havikő*, (havibúcsú: augusztus 5. táján), *szüretkő, kisfarsangon* (újbor és Katalin napja között).

Az idősebb nép az esztendő napjait az egyház kalendárium szerint emlegeti: *a kisfiám pálfordulásra született; Gyertyaszentölő után való nap vót az esküdők; édősanyám — nyugodjon — fájdalmas péntökön halt meg; Szent György-napi vásár; havira mán mögérük a görögdinyye; dömötörhétön hajtottak be a juhászok.*

Nem kell bizonygatnunk, hogy az időjárásnak a parasztleletben, általában a szabadban dolgozó emberek: pásztorok, vízenjárók világában különösen nagy a jelentősége.

Erre szólásaink, közmondásaink is utalnak. *Az üdő a gazda*, vagyis munkánkat elsősorban az időjárás szabja meg: *Hidegre válik: fogdosi az üdő, fogni az üdő, befogni az üdő, kint háll az üdő.* Enyhülni kezd: *engedi az üdő, möggyöngüli az üdő.* Tavaszodik: *nyílik az üdő, kinyílik az üdő.* Kitisztul: *neki borotfálkodik az üdő.* Eső után felszárad a föld és dolgozni lehet rajta: *főszikad az üdő.* Változékony: *rángató az üdő.* Időváltozást érez a beteg, beteg testrészt, jószág: *üdőt éröz.* Arra fordul a jószág, ahonnan a szél fúj: *üdőnek fordul.* Mindjárt esősre, viharosra változik az idő: *gyün az üdő.* Alkonyodik: *barnul az üdő.*

A levegő önálló hiedelemvilággal a szegedi tájon nem dicsekedhet, kapcsolódik a szél képzetköréhez.

Légi tünemény a *délibáb*, Kálmány Lajos följegyzései szerint⁶⁰ még *délibába, délibátor.* Ezek aligha tartozanak a szegedi ember archaikus szókinchéhez. „Írók írják, költők verselik — fejtegeti⁶¹ lényegében helyesen Tömörkény —, a nép pedig, amely előtt tavasztól őszig minden napfényes alkalommal ottvan, amely naponta látja a tüneményt, *napárnyék* néven nevezi, és a délibáb szóról nem is ismeri. Pár órajárással odább napárnyék névben már senki sem tiszteli. Melyik hát az igazi? Mindkettő magyar, de alighanem ezé a kocsisé — akitől az író hallotta — az igazabb, mert ennek értelme is van magyarul. Amazt, a délibábot, a déli babát alighanem a törökök hagyták emlékül, akik az afrikai pusztákról ide fölvergődve, itt ismét meglátták azt a tüneményt, amely nálunk otthonos. Sokkal tovább voltak itt, semhogy mikor eltakarodtak, szó ne maradt volna utánuk”.

Máshol⁶² meg így ír: „A délibáb álom, a föld álma. Magyarul nem is délibábnak nevezik, mert ez rácul van. Az igazi magyar paraszti neve: „*földpára*”.

A haszontalan foglalkozású ember *délibábon aratást keres.* Aratás idején Tápén így biztatják a késedelmeskedő kaszást: *gyün a délibáb, hozi az ebédöt.*

A délibáb a puszták eltűnése után, a tanyavilág kialakulása ellenére, olykor még manapság is látható. Szintén Tömörkény mondja, hogy „a délibáb a nap ősfoglalkozásai közé tartozik, és nap-nap után pusztul. A városi földeken „a tanyavilágban már nyoma is alig van. Sűrűn vannak tanyák, sok a fa. Ezek között erejét fejteni nem bírja, legföljebb, ha egyes „ritkás tisztásokon a messziből némi úszó vizet mutat”.

Lakatos Károly megemlékezik a régi szegedi halászoknak egy képzelet-szülte, ragyogótollú madaráról is, amely csak akkor tűnt föl, amikor délibáb ereszkedett le a vizek rónájára. Lakatos úgy véli, hogy ezek a madarak voltaképpen cerkók voltak, amelyek hatalmas rajba verődve, megzavarodva a szokatlan fényjátéktól: céltalanul, zsbongva csapongtak e hullámok fölött.

⁶⁰ Kálmány L., Szeged népe II, 206.

⁶¹ Tömörkény I., A Szent Mihály a jégben 406, 407.

⁶² Melegségben. Szegedi Napló 1911, 192. sz.

A szél Kálmány hallomása szerint⁶³ az eső komája. A régi öregek a szelet kanak, az esőt meg nösténynek tartották.

A szelet egyik, nyilván archaikusabb magyarázat szerint sárkányok okozzák.

Ha erősen fúj a szél. Kálmány följegyzése szerint azt szokták mondani, hogy a vak koldus kihúzta a szénadugót a lyukból és nem látja bedugni. Addig mindig fúj, amíg a lánya oda nem megy. Más magyarázat szerint, ha nagy szél fúj, akkor a vak koldusnak elhajtották a kalapját. Ő az, aki ködmöne ujjával a széllukat bedugja. Dugonics⁶⁴ szerint „azt a szelet, amely észak és kelet felől fúj, közép helyen, vak Tamásnak nevezik mindenütt.” A magyarszentmártoniak szerint *Tamásrul, Vak Tamásrul*, vagyis észak felől addig fúj a szél, amíg a *Vakembör* szénával be nem dugja a lukat.⁶⁵

A boszorkányokat azzal is vádolták, hogy a halat szélért adták el. 1728. *Halakat szélért adták el.*⁶⁶

Az átkeresztényesített magyarázat szerint a szél a Szentlélek szájából jön. Nem jó tehát szidni, mert *szél*, azaz szélhűdés, *guta szele* éri, üti meg az embert.⁶⁷

Öreg tápaiak pünkösöd szombatjának széljárásából következtettek. Ha ilyenkor keletről fúj, akkor jó termést vártak, ha nyugatról: háborút, ha délről: dögvészt, pusztulást.

Szél lesz: ha asszony hajtja a lovat, ha napáldozatkor vörös az ég alja, ha szamar ordítózik, vagy a földön hempereg, ha a borjú ugrándozik, ha a liba csapkod a szárnyával.

Lakatos Károly jegyezte föl a vízenjárók hiedelemvilágából, hogy a bagolyhuhogás szélvihart jelent. Megjelentette szerintük a *dilimadár*, a *szélkiáltó*, de kiugatta a fakutya is. A gólya a szél irányát jövendőli meg. Hogy merről jön *az annyárúl kereködött fürgeteg*, azt az orrával adta tudtára a víziembernek. Ha orral napnyugatnak, vagy délnek fordult, akkor teremtett lélek nem mert volna csónakra szállani. Ilyenkor vagy a Dunáról kerekedett fürgeteg, vagy a meg nem határozott *muszka-szél* kezdett fújni.

Szólások, példabeszédek is bőven akadnak, egy részük a köznyelvben is járja. *Nem mozog a levél, ha nem fúj a szél. Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fúj, Bolond lukból bolond szél fúj. Szél ellen nem löhet hugyozni:* egy ember a dolgokon, közfel-fogáson, adott helyzetben nem tud változtatni. *Sebős, mint a szél.* igen gyors. *A szél-tül is félti:* nagyon félt valakit. Dugonicsnál kissé másként: *a szélnek se hagyjuk megfújni.*⁶⁸ *Szél a tél:* a telet a metsző hideg szél még zordabbá teszi. Kissé szókimondóbban: *szar a hideg szél nélkül.* Találós kérdés: *mit csinál a szél, amikor nem fúj?* Bedugták a lyukat.

Népünk a szélnek több fajtáját emlegeti. Enyhe a *szellő*. Északi a *fölszél*, durván *kurvaszél*, északkeleti a *tápai szél*, nyugati a *dorozsmai szél*, déli és esővel jár az *alszél*, hátba kap bennünket a *hátszél*. Élesen, barátságtalanul fúj a *savanyaszél*, amint a balástyaiak emlegetik. Öreg felsőtanyaiak úgy tudják, hogy a hideg északi szél *anyárúl*, a meleg déli pedig *apárúl* fúj. Tömörkény szerint⁶⁹ az *ékesszél* odakint csak egy felől fúj, itt meg minden sarkon másik kapja oldalba az embert, mint az ék.

⁶³ EA. 2810.

⁶⁴ Dugonics A., Peldabeszédek II, 271.

⁶⁵ EA. 2810.

⁶⁶ Reizner, IV, 418.

⁶⁷ EA. 2810.

⁶⁸ Dugonics A., Jeles történetek. I. Pest 1794, 342.

⁶⁹ Tömörkény I., Célszerű szegény emberek. Szeged 1923, 72.

A régi szegedi szélmolnárok erősség szerint így különböztették meg a szeleket, felhőket: az *ájer*, *zajer*, hajnalban támadó, könnyű szél. A *bokrosszél* egyenetlenül, szakaszonként fúj. A *farkasfelhő* veszedelmes, puszító szelet hoz. A *szélfölleg* nem jár esővel.

A szélvésznek, orkánnak *tátorján*, *tátorjánszél*, a szélviharnak, ciklonnak *forgószél* a neve. A régi boszorkányhit szerint a forgószélben boszorkányok táncolnak, akik meg is rontják az embert. 1728. *Mikor Borbola Ferenc palánki Mariula bábával táncolt*, Hisenné bűbajos Meghárd Jutkát megrontotta.⁷⁰ Kálmány szőregi följegyzése szerint⁷¹ úgy lehet őket meglátni, ha visszájára fordított szitán nézünk oda. Szintén a régi szőregiek a forgószélbe kést szoktak belevetni. Mint mesélik, egy kanászyerek becsukott bicskát vetett a forgószélbe. A rosszak a bicskát kinyitották, így aztán a gyerekek lábába meredt. Magyarszentmihályon beszéltek, hogy egy lány a forgószélbe nagykest vágott bele. A boszorkányok azonnal megrontották érte. Felsőtanyai öregek még a századfordulón is kaszát vágtak azokba a kereszttekbe, kévékbe, amelyeket a forgószél megbolygatott, sodorni kezdett. Közben éktelenül káromkodtak: a szelet szidták. Így aztán *mögfozták* a forgószelet.

A forgószélről a boszorkánypörökben többször is szó seik. 1728. *Esztenedeje pünkösöd tájában egy nagy forgószél támadván, abban lévő boszorkányok pofon ütötték a fatenst. Az időtül fogvást a szeme világátúl megfosztatott. A forgószélből fölvert porral rontottak is. 1728. Ez eset ennek előtte négy héttel történt, mert meghintették a küszöb előtt porral, melyet a forgószélből fölvert és ilyen szókat mondván: én is Lucifer hirivel bémegyek és Masa Geczínét meg fogom rontani. Amint rajta is történt.*⁷²

A július végén, Krisztina napja (jul. 24.) táján támadó forgószél alsótanyai neve: *krisztinaszél*, amely a homokon nagy károkat okozott.

A *Luca szele*, *lucaszél* hagyományairól és hiedelemvilágáról napjánál bővebben szólunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy már kihalt szegedi hiedelem szerint Luca napján négy *anyaszél* fúj minden órában másfelől. Ebből valamikor a jövő év megfelelő szakaszainak időjárására következtek.

Az esővel nem járó erős szélvihar a *zellefelle*, Mondják a készülő hóvizatarra is. „Azt az időt nevezik így — írja⁷³ Tömörkény — mikor jön a Duna felől a sok nagy terhes fölleg (a nyugatról jövő felhő szokott itt esőt hozni), azután jön a szél, zúgatja a jegenyékét, ijedten cserreg a szarka, a kutya álmos, a pusztá felől az égháború dörrenései hallatszanak, minden esőre mutat. Azután pedig nem lesz belőle más semmi, csak porvihar, amely feldönti az összes tejesköcsögöket és lefekteti a homokra a fiatal fákat.”

A *förgeteg* puszító szélvihar, amely esővel, illetőleg hóval jár együtt. Ez utóbbi esetben *hóförgeteg* a neve.

A vihart a *tátosok* támasztják, de az eső ajándékáért is ők küzdenek meg egymással: mindegyik a maga hazájába, falujába akarja vinni a felhőt, illetőleg elhárítani róla a jégesőt, égháborút. Tömörkény hallomásai szerint amikor a kutyák hirtelen, ok nélkül ugatni kezdenek, akkor tátosok mennek a levegőben.⁷⁴

A táltos foggal született gyerekből lesz. Ki kell törni a fogát, hogy később rá ne ismerjenek és el ne vigyék az öreg táltosok. Más magyarázat szerint aki nagy foggal jön a világra, arról azt mondják, hogy a Szépasszony ágyában született és táltos

⁷⁰ Reizner, IV. 390.

⁷¹ Kálmány L., Gyermekijesztők és rablók nyelvhagyományainkban. Ethn. 1893. Kny.

⁷² Reizner, IV, 390, 391, 432.

⁷³ Tömörkény I., Rónásági csodák. Szeged 1943, 93. EA. 2810. Verbica.

⁷⁴ Tömörkény I., Jegenyék alatt. Budapest, é. n. 79.

lesz belőle. A dóciak szerint az ilyen gyerekért hét éves korában nagy viharban eljönnek a táltosok. Édesanyja csak úgy tudja megmenteni, hogy a lába közé kapja. Hét év múlva azonban újra eljönnek érte. A gyerek most már nagyocska. Anyja nem veheti az előbbi módon oltalmába, és így a táltosok elragadják.

A mesemondó Tombác János szerint is a táltosok olyan fiúgyermekből válnak akik foggal születnek. Ezért régebben a bábaasszonynak egyik legelső dolga volt, hogy belenyúlt az újszülött szájába. Ha fogat talált, mindjárt ki is vette. Megtörtént azonban, hogy benne felejtették.

A táltosnak született gyereket 7, 14, 21 éves korában a többi táltosok el akarják vinni. Óriási nagy sötét, földig érő felhő jön érte, csattog a villám. A gyerek anyjához szalad, aki szoknyájával leborítja. A vihar közben fákat csavar ki, a háztetőket lesodorja, a gyereket mégsem tudja elragadni. Így menekül meg 14 éves korában is.

Amikor az egyik ilyen legény 21 éves lett, éppen szénát gyűjtöttek a Tisza partján. Jó erős vasvillával a vontatókat rakosgatta. Az anyja ott volt a közelében, mert már érezte, hogy megint jönnek a fiáért. Nagy vihar támadt, de lányok is lévén a közelben, szégyelt az anyja szoknya alá bújni. Hadakozni kezdett a vasvillával. Hamarosan a Tisza vizén folyt a küzdelem, a legény nem merült el. A vihar a tulsó parton csöndesedni kezdett, mert már szerencsésen megvívott velük. A táltosok nem bírták magukkal vinni. Visszafelé már nem tudott fölülmaradni a Tiszán. Egy halász hozta át a ladikján. Akkor vette észre, hogy négyágú villájának csak egy árva ága maradt meg. A táltosok ezután békén hagyták.

Tombác Jánosnak egyik jellegzetes meséjét egészében nem idézzük, csak a táltoshiedelmeket emeljük ki belőle.

Keserves dolog a táltosnak gyalog járni, úgy hajtani a viharokat. Ezért szüksége van sárkányra, ezt nyergeli meg. A mesehőst, a félkegyelmű Gyurkát, aki a szegedi földön született, birkapásztornak fogadta meg egy dorozsmai gazda. Akármint vigyázott is, minden nap híja támadt a nyájnak. Észre sem vette, hogyan tűntek el. A harmadfúteleki legelőn volt egy emelkedés, *Kinyérdomb* néven emlegették. Ez nyílt meg, egyik napon maga Gyurka is a mélységbe esett. Barlangban találta magát, ahol egy fényes kő világított. Szép kristálytisza víz a közepén, a sarokban három sárkány aludt. Néha odacammogtak a kőhöz: megnyalták és ittak a vízből. Gyurka már három napja remegett a barlangban és nagyon megéhezett. Ő is hasonlóan cselekedett. Úgy érezte, hogy soha életében így nem lakott jól.

Az egyik sárkány fölébredt, megismerte Gyurkát. A többiekkel együtt föl akarta falni, de a legény könyörgésére további birkák reményében az egyik a farkára ültette, és földobta az emberi világba. Gazdája kegyetlenül elverte.

Nemsokára egy garabonciás deák, más néven *táltosgyerök* állított be a tanyára, és tejet kért. Az ilyenektől a sárkányok nagyon féltek. A deák elkezdett szimatolni, még a tejről is megfeledkezett. A szag után odament Gyurkához, és kérdezte tőle, hol találkozott a sárkányokkal? Biztatta, hogy ne féljen: azok az ő lovai voltak, csak elvesztette őket.

Gyurka nagynehezen elmondta, hogy s mint történt. Ezután együtt bementek Dorozsmára, ahol a deák három kötőféket vásárolt. Innen a *Kenyérdombra* vették útjukat. Itt Gyurka vállára a garabonciás két kötőféket vetett, majd könyvet vett elő, és olvasni kezdett belőle. Erre a dombtető megnyílt, az egyik sárkány kidugta a fejét. A deák azonnal kötőféket vetett a nyakára, jó szorosra húzta. A végét Gyurkának kellett tartania. A garabonciás hasonlóképpen még kétszer lapozgatott a könyvében és a másik két sárkány is hamarosan a hatalmába jutott.

Amikor a három sárkány össze volt kötözve, Gyurkának föl kellett ülnie az egyik szélsőnek a hátára, a deák pedig a másikéra. Vágtatni kezdtek. A sárkányok a garabonciás parancsára hatalmas porfelhőt támasztottak, ebben indultak meg. A táltosgyerek napkeletnek hajtotta őket. Mindig azt mondta a sárkányoknak, hogy tenger fölött mennek, különben városokat, fákat, mindent elsöpörtek volna. A tenger persze fenéki fölforgatták és rettenetes hullámokat vertek.

Napkeletre érve meghúzták a kötőfékszárat, a sárkányok megszédültek és így baj nélkül ereszkedtek a sziklák közé. Rengeteg táltos fogadta őket. Mind meg akarta a garabonciástól vásárolni a lovakat. Kettőt el is adott, tömérdek pénzt kapott értük. Egyet meghagyott magának. Gyurkát gazdagon megjutalmazta: „Neköd köszönhetem, hogy neköm is van olyan lovam, hogy a viharokat könnyen tudom hajtani. Arra mögyök, amőre akarok. Nem énnéköm köll gebeszködni mög erőlködni, hogy a vihart fölbírjam hajtani, amőre parancsolja a parancs, vagyis az élet... A sárkánylovammal tudom a vihart hajtani.“

Gyurka egy zsák aranyt kapott a táltosgyerektől, aki porkocsit rajzolt neki. A zsákkal együtt ebbe ültette bele. A kosi Gyurka kívánsága szerint porföllegben röpítette gazdája udvarába. Egy-kettőre ott is találta magát a tanyában...

Az *égi háború, égzöngés, villámlás, mőnydörgés* archaikus szegedi hiedelem szerint úgy keletkezik, hogy a viaskodó táltosok összeütik a kardjaikat. Az *isten-nyila* ennek a szikrája.⁷⁵

A táltosok a régi szőregiek szerint is lovukon, a sárkányokon járnak, amikor jön a vihar, zeng az ég. Amikor szemközt villog az ég, akkor a törökországi meg a magyarországi táltos készül viaskodni. Égzengéskor a kardjukat összeütik, és irdalják egymást. Akinék jó szeme van, nézzen oda. Ha megnyílik az ég, megláthatja, hogy irdas a táltos keze a kardvágásoktól, meg hogy mint jön a táltos sárkányon.

A magyarszentmártoniak szerint ilyenkor esőért verekszenek a táltosok. Mind-egyik a maga országába akarja vinni a felhőt. Amelyik erősebb, az lesz a nyertes. Lovuk is van: a sárkány, amelyet azzá változtatnak, amivé éppen akarnak. Helyi monda szerint egy gazda fogadott egy szegény embert, aki sokat tudott, de csak hallgatott. Nem kívánt semmi bért, csak az ételért szegődött el. Egyszer nyomtatáskor a gabonát fordították, amikor hirtelen *szaladó eső* támadt. Az ember odaszólt a gazdának: a felhőből táltos jön, bika lesz belőle. Ő is bikának változik, majd pedig tülekednek. Kérte a gazdát, hogy a másiknak csak a horgasinát üsse. Ha ő győz, akkor nem lesz a határban semmi veszedelem, jég,de ha a jövevény marad fölül, akkor nagy szélvész, zivatar támad. Ezután megvívtak egymással, a gazda segített, így aztán győztek is. A szegény ember nem fogadott el ajándékot a gazdától. Ígérte, ha baj lesz, máskor is eljön segíteni.

A szegedi dohánykertészetből alapított *Pusztaföldvár* hagyománya szerint⁷⁶ egyszer az aratók között egy legény dolgozott, aki búslakodott. Kérdezték tőle, mi baja. Hogyne búsulna, mikor amoda jön egy nagy fekete felhő, *zamankó* (vihar), de ne féljenek, mert ő mostan utoljára megvív a táltosokkal. Ha legyőzik, akkor mindig rájárnak, ha pedig nem bírnak vele, akkor többé nem fél tőlük, mert ő is olyan lesz, mint ők. Most fehér bika lesz, a felhőből pedig füstös bika válik. Ha füstös bika lenne az erősebb, akkor üssék a csüdjét, vagy a lába élet.

Alighogy kimondta, eltűnt. Nemsokára látták az emberek, hogy a két bika összecsapott. A fehér maradt fölül, a füstös nagy bűgással az esőbe menekült. Már nem látszottak, de még mindig hallották a csattogásukat.

⁷⁵ Adataink jórésze Kálmány Lajos: *Összeférhetetlen táltosainkról*. Ethn. 1917, 264.

⁷⁶ *Diószegei V.*, A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Budapest 1958, 345.

Régi tápai vizenjárók szerint amikor *zuhatagok* vagyis ézengéssel járó nyári felhőszakadások jöttek, sárkány is volt bennük. A *Nagyfa* táján is volt ilyen *sárkánykigyó*, el vitte a táltos. Olyan nagy szél volt, hogy a fákat kitekergette. Egy halász szigonnyal akarta a sárkánykigyót megszúrni, mert azt gondolta, hogy hal. Amikor látta, hogy nem az, *möggépződött*, vagyis képzelődésében megmerevedett, majd pedig ott a csónakjában meghalt.⁷⁷

A tápai hagyomány már táltosként emlegeti szülöttjét, a környék híres szentemberét, a Tápai Pista néven emlegetett Miklós Istvánt (1838-1895).⁷⁸

Pista korán árvaságra jutott,. Édesapja halálos ágyán meghagyta a rokonoknak, hogy vigyázzanak a gyerekre, mert foggal született. Gondviselője csakugyan szentkőtelet tartott kéznél. Ez olyan istráng volt, amely karácsonyeste az asztal alatt, a „Jézuska ágyán” hevert. Ezzel kötötték Pista gyereket nyári égháború idején az asztal lábához, hogy a táltosok ne ragadják magukhoz. Így őrizték hét esztendőskoráig, ezután kisbéresnek szegődötték.

Nem tartozik ide egész életének, minden viselt dolgainak elmondása. Legénykorában *elrejtőzött*: hét nap, hét éjjel aludt. Ekkor jutott a táltostudomány teljes birtokába.

Egyszer egy szombati napon rokonaival, Nagyembör Antalékkal bejött a városba. Ezek búzát adtak el, ő meg festéket vásárolt. Amikor kifelé indultak, a tápai vámnál megszólalt Pista bácsi: azonnal húzódjatok le a zsilipbe, mert hatalmas fölleg közeledik onnan Dorozsma felől. Szétnéztek, de Pista bácsi már hirtelen el is tűnt a kocsiról, nem látták seholsem. Antal bácsiék csakugyan lehajtottak a zsilipbe, amely úgy-ahogy megvédte őket. Szörnyű nagy vihar, *tátorján* kerekedett. Szakadt az eső, Nagyemböréket is majdnem kivetette a zsilipből. Egyszerre csak kisütött a nap. Előbújtak. Látták ám, hogy Pista bácsi nagyon megviselten kerül elő. Olyan beteg lett, hogy mozdulni sem tudott. A táltosokkal, egy másik ellenséges táltosbandával verekedett meg, megvívott velük. Legyőzte őket, és így Tápé faluja is megmaradt. Odahaza Nagyembör Kata ápolta. Három napig szűzlevesen tartotta, amiben az égadta világon semmi sincs. Szárazon pirítják meg a lisztet, picike sót, paprikát szórnak rá. Más változat szerint egy hétig tejet ittak vele.

Mondják azt is, hogy aratás idején egyszer kint járt a földek között. Odament egyik ismerőséhez, és kérte, hogy keresztessen, mert mindjárt vihar lesz. Ez csak elámult, mert az égen tenyérnyi felhőt sem látott. Mégis megfogadta a szavát. Pista bácsi segített neki a kévéket keresztberakni. Mikor elkészültek, a gazda megkínálta. Szépen eszegettek. Utána fölállt, körülnézett, eltűnt. Csakhamar egy bokorfelhő kerekedett. Olyan vihar tört ki, hogy mindent szétszórt. Azoknak a kereszteteknek azonban, amelyeket Pista bácsi rakott, semmi bajuk nem lett.

Egyszer egy este hatan voltak vele együtt emberek — hallottuk Palika Örsétől — társalogtak. Pista bácsi megszólalt: most már menjetez haza, reggelre Rómában kell lennem. A többiek összenéztek, hitték is, nem is. Az egyik jóbarát kíváncsiságból titokban visszamaradt. Pista bácsi tudta, hogy lesik, de nem szólt oda. Kijött, bezárta a kápolnát, meg a kis hajlékát. Egyszer csak *möglebbent*, felhő ereszkedett hozzá, és már vitte is. Reggelre Rómában volt.

A keleti táltost — mint mondtuk — a szegedi néphit sokszor egynek veszi az európai garabonciással. Mégis van némi különbség közöttük.

A garabonciások felsőtanyai hagyomány szerint bűvös könyvükből jó termést tudtak a földekre olvasni. Arra a gazdára azonban, aki elutasította őket: jégesőt,

⁷⁷ *Kálmány L.*, Összeférhetetlen táltosainkról 264.

⁷⁸ A magunk gyűjtéséből, *Diószegi* kisebb kiegészítéseivel.

fagyot, tűzvészt, betegséget olvastak. El is halmozták őket mindennel, hogy csak olvassák el róluk, földjeikről a fagyosságok haragját. Ha mégis fagy következett, azt hitték, hogy valamivel megsértették a garabonciásokat, és ezért bűvös, elhárító tudományukkal bosszúból nem éltek.

Amikor zimankós az idő, akkor a garabonciások sárkányon nyargalnak a levegőben Szerecsönország felé.⁷⁹

Tombác János szerint a garabonciás köszönés nélkül szokott betérni a házakhoz, hogy tejet kérjen. Kimenet sem köszön, mindjárt el is tűnik. Történt azonban egyszer, hogy a garabonciás deák letette a könyvét, a gazdával pedig kiment az időt nézni. Hirtelen elkiáltotta magát: valaki kinyitotta a könyvet. Beszaladt a házba. Csakugyan, a gazda kisfia odahajtott a könyvben, ahonnan a vihart lehetett kiolvasni. A garabonciást csak nagy nehezen tudták megbékíteni.

A villám, villámcsapás, másként úrharagja, istenharagja, istennyila, mágikus szorongásokból rövidült alakjában nyila, ménkü, Szegedi Lőrincnél: mennyitő kő (1575). Tömörkény hallomása szerint a szárazménkü lecsap ugyan, de nem gyújt, nem éget. A hajderménkü csak szólásból ismeretes: úgy forog, mint a hajderménkü, vagyis sebesen.

Ha villámlik, vällámlik, tápaiasan vällámzik, csattog, méndörög, möndörög, akkor bele kell vágni a fejszét a földbe. Ilyenkor nem jó a kisszéket felfordítani, mert leüt az istennyila. Azt az asztalt viszont, amelyen utolsó kenet alkalmával már szentség volt, felfordítják, hogy a villám elkerülje a házat.⁸⁰ Ha tavasszal, főleg Szent György napja előtt hallod, hogy mennydörög, hempereg jmeg a földön: nem fog abban az esztendőben fájni a derekad.

A tápaiak szerint belesap a nyila a pénteken mosott ruhába. A Szeged népéből kirajzott újkigyósiak mesélik, hogy egyszer Radnára menet a búcsúkat nagy égháború érte utól. Igen megrettentek. Erre a búcsúvezető azt mondta, hogy lépjen ki közülük az, akin pénteken mosott fehérnemű van. Amikor ez megtörtént, a vihar azonnal lecsillapodott, majd el is múlt. A történet egyébként számos változatban ismeretes a szegedi nagytájon. Ehhez a képzetkörhöz tartozik az is, hogy aki nagypénteken mosott ruhát vesz magára, azt megtalálja az istennyila.

Az égháború biblikus ihletésű hiedelemvilága Illés próféta nevéhez kapcsolódik. A képzet már kozmogonikus mondáinkban is feltűnik. A kevély angyalokat Illés vetette le az égből. Azóta is mennykövekkel hajigálja őket.

A Göncölszekér Illésé. Ezen hordja a villámokat. A hiedelemből következik, hogy Balástyán, Szatymazon amikor égő gyertyával szentelt keresztet vetnek a háborgó égre, ezt mondják: *Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek. Illés próféta lassan hordd az egeket, mert az Úr Jézus Krisztus most van itt lënn köztünk. Változata: Illés, Jónás lassabban hordjátok az eget: az Úr Jézus, mög a Szentesalád nálunk lakik.* Az egészszet szükség szerint többször is elmondják.

Kálmány följegyzése szerint⁸¹ égcsattogás idején boglya vagy fa alá nem jó állani, mert az ördög ott incselkedik Illés prófétával. Egy vadász a fa alá állott. Láta, hogy egy meztelen gyerek ki-kiugrik, amikor az ég csattog, és csapkodja a fenekét. A vadásznál volt egy üveggolyó, belelőtt. A gyerek, aki maga a gonosz volt, fölfordult. Illés most odament a vadászhoz, megkérdezte, hogy mit kér, amiért lelőtte a gonoszt. Azt szeretném megtudni, meddig élek és milyen halállal halok — mondta a vadász. Eredj a szomszédomhoz, mondotta neki Illés — a gazdához, és nézd meg, milyen halállal hal meg. Aztán gyere vissza. El is ment. A gazda az

⁷⁹ Kálmány L., Szeged népe I, 198.

⁸⁰ Uo. I, 115.

⁸¹ EA. 2862.

ágyban feküdt: az ördög állott a fejénél, az angyalok pedig a lábánál sírtak. Egyszer csak az ördög elkapta a gazdát és magával vitte. A vadász visszament Illéshez és elmesélte, mit látott. Most eredj a szomszédodhoz, egy szegény asszonyhoz: nézd, milyen a halála. A vadász elment oda is. Angyalok állottak a fejénél, majd elvitték. A vadász visszament Illéshez, és mondta, hogy az asszonynak milyen szép halála volt. No, neked is olyan haláloed lesz, ha még tizenkét évig olyan szándékban leszel, mint idáig voltál — mondta neki Illés. A vadász csakugyan még tizenkét évig élt és szép halállal halt meg.

A liturgikus színezetű hagyomány szentelményekkel is védekezik az égiháború ellen. Mondanunk sem kell, hogy az archaikus és szakrális képzetek keverednek itt is egymással. Jámborabb asszonyok hétszer szentelt, különösen János és Pál napján (jún. 26.) szentelt gyertyát gyűjtanak meg.

A szentelt barkát mások ilyenkor szentelt gyertya lángjánál szokták meggyújtani és a szabadkémény, vagyis a ház egyetlen födetlen bejárata alá tartották, hogy a villámokat elűzze, ne találjon be a hajlékba.

A régi földeákiak az úrnapi virágból kötött koszorút a háztető alá tűzték, hogy a villám elkerülje hajlékukat.

Természetesen foganatosnak érzik az imádságot is. Jámbor öregek az Úrangyalából röviden e szavakat ismételtetik: *és az Ige testté lőn, közöttünk lakozék.* Szőregen, Tamásfalván ezt mondják: *és az Ige testté lőn, közöttünk lakozék: most és életünknek fogytán halálunk óráján!* Szokták ilyenkor az Urangyalát is imádkozni. Tápén ezzel a módosulással: *és az Ige testté lőn és miköztünk lakozék. Szentlélek ereje köztünk harmatozzék!*

Tanyaiak szerint olyan valakinek kell kilenc áldást adni az ítéletidőre, aki nem az olvasón, hanem a tíz ujján számolja az Üdvözlégeket. Csak akkor foganatos, ha a vihar még nem érkezett a határba.

Alsótanyai gazdák, öreg családfők viharban olykor még ma is kimennek a kertbe és szőlőbe. Ott imádkoznak termésükért, kezük munkájának megmaradásáért mindaddig, amíg az égiháború el nem múlik. Akadtak tanyák, ahol az egész család ott térdelt sorban egymás mellett az ereszet alatt és mindaddig imádkozott, amíg a villámlás, mennydörgés meg nem szűnt.

Domaszéken a közelgő, de a határba még be nem érkező viharra rá is szoktak imádkozni. Ilyenkor szembe kell fordulni a fölleggel, a hüvelyk és nevetlen ujjakat összeérintve, de ráimádkozás közben ament nem szabad mondani:

Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevibe múljon.

Atyaisten, állítsd mög. Fiúisten oszlasd el. Szentlélek Isten gázold el.

Elovasom, elimádkozom kilenc mezőbe, kilenc puszta, ahun só, kinyér nem teröm, embör, állat nem jár. Miatyánk (amen nélkül).

Az egészet háromszor kell elismételni.⁸²

Tudomásunk szerint már nem él az az igen nagy erejű, Isten előtt kedves Imádság, melyet a déli tizenkét órára való tsendítéskor kell mondani, sőt égiháború ellen is igen hasznos:

Sötétség lett, midőn Jézust fölfeszítették volna a Sidók és kilentz óra tájban felkiálta Jézus, nagy szóval mondván: én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem? És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét.

Kiáltván Jézus, nagyszóval mondá: Atyám, a Te kezeidbe ajánlom az én lelkemet.

⁸² Tanítványunk, *Varga Ferenc* domaszéki lelkész gyűjtéséből.

És meghajtván fejét, kiadá szent lelkét. A maga Fiának nem engede Isten, hanem mindnyájunkért közbe adá őtet.⁸³

Öreg alsótanyai asszonyok égháború idején sütőlapáttal is szokták a konyhajtóból keresztezni a földeket. A hagyomány az eucharisztikus kenyér kultúzá-
nak népi fejleménye. Mások fejszét vágta bele a földbe, Kiszomborban az ereszet csorgásába. Ezt sok helyen karácsonyeste a Jézuska ágyára teszik. Olyanok is akad-
tak, akik a tűzhely vaslását kihajították az udvarba: lábbal kellett fölfelé állania,
hogy a táltos lova fölbukjék benne. A Víz előtti Felsővárosban azt az asztalt fordí-
tották lábaival fölfelé, amelyen már Szentség állott (utolsókenet idején).

Foganatos a *harangszó* is. A pusztító égháború, jégeső elosztatására, mesz-
szire üzésére valamikor bent a Városban is meghúzták a harangokat. Amint mondo-
gatták: *vihar elé harangoztak*. A harangozó 1723-ban szövegezett hatósági esküjében
ünnepélyesen kötelezte magát, hogy „háborgó fölhek alkalmatosságával” mindig
harangoz.

Ez a hagyomány tanyai szőlőhegyekben, tanyaportákon, tanyai iskolák ud-
varán álló harangok megszólaltatásában manapság is töretlenül tartja magát.
A tanyai harangokat alapítójuk, a fenntartó család, esetleg a szőlőhegy után meg
is nevezik: *Ámbitusharang* (Domaszék, állította az Ámbitus-Kovács család),
Tüdőharang (Tüdő Vince szentember kápolnája előtt állott, nincs meg), *Nagy-
mátyáshögyi harang*.

E harangoknak miséjük is szokott lenni, ennek azonban nincs meghatározott
napja. Nyáridőben régebben évente egyszer valamelyik alsóvárosi barát, később
tanyai pap misézett mellette. A környék tanyai népe ünneplőben vett részt rajta.
Utána vendégség következett, amelyet a gazda vagy a harangoszlop földjének gaz-
dája adott a meghívottak, szomszédok számára.

Volt olyan viharúzó tanyai harang is, amelyet a *gazdaság* néven emlegetett
hegyközség gondozott. A közösségből kikerülő, fölként gondviselője a *harangatya*,
megszólaltatója pedig a hegy csőze, vagy valami szegény ember, akinek szolgálá-
táért joga van manapság is évente egyszer, leginkább ősszel *koledálni*, vagyis a kör-
nyék tanyáin gyűjtögetni. Főleg búzát, pénzt szokás adni neki. Olykor azonban
valamelyik családtag, iskoláknál iratlan hagyomány alapján maga a tanító haran-
goz. Ezért ajándék jár, de nem kötelező.⁸⁴

A dóci templom előtt volt két harang, velük szoktak a vihar elé harangozni.
A táltosok azt mondták, ha ez a két *kiskutya* elkezd ugatni, akkor a hangjukon
nem tudnak áthaladni.

Jegyezzük meg végül, hogy a villám-okozta tüzet öregek szerint csak tejjel
lehetőséges oltani. Régi szöregiek úgy vélték, hogy arra a házra, amelyet villám
fölgújtott, két karácsony között sült kenyeret kell dobni.

A mennykő, vagyis meteordarab kék színű és mindenféle rontást elmulaszt.
A leesett mennykővel a pokolvart, vagy egyéb sebet visszafelé hétszer kell megkerekí-
teni, mert *hét gonosz* van a világon, miközben egy Miatyánkot és Üdvözlégyet
elmondani, de ament nem szabad mondani.

Kálmány Magyarszentmártonban hallotta, hogy a mennykővet nem lehet
szétverni, tűzben nem ég el. Ha hét szál selyemcérnával hét csomót kötnek az ököl
nagyságú mennykőre, és odateszik a tűzre, sem a kő, sem a cérna nem ég el, de
ezt csak egyszer szabad megpróbálni, különben az egész házat fölégetné.

⁸³ Jó-illatú rósás-kert. Szeged 1826, 150

⁸⁴ Varga Ferenc gyűjtéséből.

Kálmány szerint⁸⁵ a szajániak a mennykövet fel szokták főzni és bajok orvoslására használják, így szoptatók asszonyok csecsefájása ellen. Ez a *küfőzés* már a boszorkánypörökben előfordul. 1737. *Akkoron látván, hogy egy fazékban egy darabkövet főzött említett Molnár Ilona: tudakozván mért cselekedne. Felelte a fatensnek, hogy ... egy kis mesterséget csinálók.*⁸⁶

Régi tápaiak a villámsújtotta fának fogatos erőt tulajdonítottak: szétdarabolták, hazavitték. Küszöb alá tették, házra, istállóra, ólra tűzték.

A *felhő, fölhő*, szokottabb szegedi nevén *fölleg*, ritkább szóval *borulat*: esőt hozhat.

A *báránkfölleg, esőfölleg, hófölleg, jégfölleg, szélfölleg* a szegedi tájon is ezeken a neveken ismeretes. A *kapával vágott fölleg* szaggatott, apróra töredezett felhőzet, amely összetömörülve nyáridőben esővel szokott járni. A *tarjagos fölleg* nagy terhes felhő, amely esőt, vihart hoz.

A *vadlúdhátfelhő* emlékezetét Lakatos Károly örökölte⁸⁷ meg: „A tiszamenti halászok és vadászok meteorológiája szerint, ha olyan vadlúdhátfelhők látszanak a nyugati égen, akkor nagyon sok eső jár. És csakugyan, ez már többször bebizonyosodott. Így az 1870-71 és -72. esztendőben ily tengeri sósvízű gőzökkel teljes felhők sokszor voltak láthatók. Aztán lett is eső annyi, hogy majd kiöntötte az embert az odvából.”

A *gatyafenek* apró nyári fölleg, amelyből azonban mégis eső kerekedik. Hasonló a *subagallér* jelentése is.

Az eső *esik, szentőlődzik, szömörkél, szakad, dül*. Fajai: *sebős eső* (=gyors), *csöndes eső* (=lassú), *zuhogó eső* (=szakadó), *szaladó eső* (=hamarosan elmúlik és kiderül), *jeges eső, álmos eső, havas eső, szitáló eső, hetes eső, országos eső, áztató eső, birkamosó eső* (=aprószemű), *bokor eső* (=tápaiak ajkán nyári zápor, amely csak kis területet ér), *záporeső, harmateső* (=kisebb nyári korareggeli eső). Erre szokták mondogatni: *öregasszony tánca nem tart sokáig*. Szelídséggel sokszor többre mehetünk mint erővel: *a harmat eső jobban mög-járja a szomjú földeket*.

Ha nagy nyári borulatból nem lesz a várt eső, csak szélvihar, akkor ezt tréfás bosszúsággal *szegedi eső, majsai eső, kisteleki eső, némöt eső* névvel illetik.

A nép tapasztalata szerint eső lesz: ha a tyúkok, verebek a porban, galambok a vízben fürdenek, ha bűzlik az árnyékszék, ha nappal álmos az ember, ha a fecskék alacsonyan szállnak, ha dél felől erősen hangzik a nesz, így vonatzörgés, ha szemtelenül csipnek a legyek, ha a tyúkok *kupolnak*, azaz csoportba verődnek, ha az embernek viskiet a füle, ha száraz a tenyere, ha halottal álmodik, ha alszél fúj, ha a hangyák feltűnően nyüzsögnek, ha a macska nyalogatja magát, ha füttyül a vízikigyó, ha föllegben áldozik a nap, ha nyári éjszakán sűrű csillagos az ég, ha a hold szarva lefelé áll.

Az összegyűjtött esővizet mosáshoz különösen kedvelik. Abból azonban öregek szerint nem jó mosni, amely mennydörgés, villámlás kíséretében esett.

A jó, kiadós esőnek nemcsak a föld, vetés örül, hanem a béres is. A példabeszéd szerint *hetes eső, háromas ünnep: bérősdallás, gazdamorgás*. Változata Dugonics Andrásnál *hetes eső, háromas ünnep, jó gyomor: gazda morgás, béres alvás, komondor*.⁸⁸

Találós kérdés: *mit csinál az Uristen, mikor az eső esik?* Sarat. *Miért esik az eső?* Mert létrán nem jöhet.

⁸⁵ Kálmány L., Szeged népe II, 217.

⁸⁶ Reizner, IV, 512.

⁸⁷ Lakatos K., Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged 1891, 302.

⁸⁸ Dugonics A., Etelka II, 10.

Kislányok kiállnak a jó nyári esőre és ezt szokták mondogatni:

*Ess eső, meleg eső!
Búza bukorodjon,
Zab szaporodjon,
Árpa rozoggyon.
Az én hajam olyan lögyön:
Mind a csikó farka!
Még annál is nagyobb:
Mind a Tisza hossza!*

Nyári esőben a szőregi kislányok az udvaron forogtak és hajukat húzogatóván mondogatták: *esik eső, meleg eső, nyőlj hajam, nyőlj!*⁸⁹

A szárazság az alföldi nyár egyik nagy természeti csapása. Az eső elmaradása régi mágikus vélekedés szerint boszorkányok lelkén szárad, ők *kötik el* jó pénzért akár idegen országba is. 1728. *Mondá Kovács Pál, koldusok bírása, hogy nem Istentől van ezen nagy szárazság, hanem Törökországra adták el az esőt a boszorkányok.* Szántó Mihály vallja, hogy *Rósa Dániel hozzámment volt és egy tökből ördögös practica eső kötését elvitte, és a Tiszába vetette. És mondotta Rósa: ha oda nem veted, rosszul fogsz járni. Éjszaka tíz óra tájban bele is vetette.*

Szó van az eső visszatartásáról is. 1728. *Az esőt az idén elköltötték. Eleven embernek a fejét az elmúlt tavaszon mindnyájan Szent György napján elássák és úgy kötik el az esőt.* Más vád: 1728. *Az esőt föleresztették az égbe és elhullasztották.*

Katona Ferenc vallomása szerint *azon fejet, melyet az elmúlt Szent György napkor elástak Kettőshalomnál — Reszkén való rác gyermek, mintegy tizenhárom esztendő gyermek feje volt — annak tökből ádtak fejet. Élt azután circiter két hónapig. Aztat pedig azért csináltak, tették, hogy eső ne lehessen.*

Borbola Ferenc azt vallja, hogy száraz marha fejét az elmúlt Szent György nap havában ásták el Katona Ferenc szántóföldébe. Azután meg egy ló fejét dorozsmai földek végében. Akkor ezt is, hogy szárazság legyen. Bika fejét fővényel ásták el, hogy szárazság legyen.

A fő vádlott Rósa Dániel vallomásában olvasni: *az esőt és a halat Szent György napján éjszaka tizenegy óra tájban, Matyparton hét esztendőre adták el Törökországra egy akó pénzért. A szegedi határt — jutott egyből-másbul kétszáz— aztat ugyanazokkal elköttette. Feleségének minden akótul nyolc poltura járt. Harminc akótul is, melyet elmért a vendégségben. A fatens osztotta el. Borbolának kétszáz forint jutott.*⁹⁰

Az esővarázslásról napjainkra már csak néhány morzsalékos adatunk van. Tavasz estéken fejés után a tordai gazdasszony elszűrve a tejet, a fejőt kimossa és vizét felönti a háztetőre. Ha ezt többször is megteszi, nyáron jó esőkre számíthat. Amikor nyáridőben már nagyon elkelve az eső, akkor a gyeviek megfognak egy kakast és jól leöntözik, megfürdetik. Valamikor nyilván agyon is ütötték.

A *szivárvány* a jázovaiak bibliai ihletésű hagyománya szerint⁹¹ Isten ajándéka, kijelentése. Mint már idéztük, amikor Noé kijött a bárkából, szemébe tünt a szivárvány, amiről megtudta, hogy a világot Isten többé nem veszi el vízzel. Ezért mondja⁹² Tömörkényi egyik alakja: „amőddig szivárványt láthat az embő, nem lősz vége a világnak.”

⁸⁹ Kálmány L., Szeged népe II, 91, III, 290.

⁹⁰ Reizner, IV, 375, 408, 416, 418.

⁹¹ Kálmány L., Világunk alakulásai 64.

⁹² Tömörkényi I., Munkák és napok a Tisza partján. Budapest 1963, 173.

Ha a tavaszi ég szivárványának piros színe erősebb, sok bor, ha pedig a zöld: sok búza lesz.

Kálmány följegyzése szerint⁹³ a szivárvány szíjva föl a földről a vizet, amely innen a felhőkbe kerül. Ezekből hullanak a *vörösbékkák*, amelyek kettévágya, leszorítva elvágják a pokolkeletet.

„Ha sok szivárvány jár — írja⁹⁴ Lakatos Károly — szárazságot, vizek fogytát jövendölte belőle a rétlakó hálövetők tudománya, merthogy a szivárvány elszívja a vizet a földről. Azt is mondják, hogy a sárgaság a szivárványban sok németet jelent.”

A nyári reggeleken keletkezett *harmat* hiedelemvilágából kiemelkedik a máig emlegetett *harmatszödés*, *harmathúzás*, amelyről bővebben Szent György napjának hagyományainál emlékezünk meg.

A régi öregek nagybőjtben csak olyan ételt ettek, amelyet a *harmat nevelt*,

A koratavaszi *hidegharmat* még nem azonos a dérrel, amelynek különben *cigányharmat* a tréfás neve. A fehér ködszerű *mészharmat*, Tömörkénynél *lisztharmat*: a növény, mint a paprika, borsó, uborka levelét megkeményíti és fejlődésében hátraveti.

A fűvön, virágon gyöngyöző harmatot főleg nótában *gyöngyharmat* néven emlegetik:

*Betyárlegény bujdosik az erdőbe
Azt sè tudja mikor ér a végire.
Nyárfalevél dèrèkalja párnája,
Gyöngyharmat a takaródzó dunnája.*

Aki üdén, fiatalosan szép: *olyan, mint a gyöngyharmat*, Üssön beléd az isten-nyila: *simogasson mög a gyöngyharmat, amik a fákat hasigati* (tréfás).

Ha a harmatesőpp vörösbe játszik, akkor *vèrharmat* a neve.

A *harmateső* — mint láttuk — kisebb nyári korareggeli eső.

A harmatot körülíró tápai találós kérdés: *hód elejti, nap főkapi*.

A *dér* és *köd* képzetköréről nincs ismeretünk. Csak annyit hallottunk, hogy a köd a tanyaiak szerint *söpörni* szokta a virágzó gyümölcsfákat.

A *hó* szegedi hagyományvilága igen szegényes. Amikor a gyerek kérdezi, hogy miért, honnan, esik a hó, ezt feleletet kapja: *kiszakadt az angyalok dunnája*. A hajdani télkihordásról, a hóembernek a Tiszába döntéséről a farsangi szokásoknál emlékezünk meg. Tömörkény utal rá, hogy valamikor a gyerekek szétvetett lábbal, kinyújtott karral belefeküdtek a hóba: *Krisztust csináltak*.⁹⁵

A nagyon fehér: *fehér, mint a hó*. Aki hoppon maradt az már Dugonics szerint⁹⁶ is: *kimaradt, mint kutyaszar a hóbú*. Soha: *majd ha fagy, hó lész nagy*. Másként: *majd ha fagy, hó lész nagy, répa teröm vastag, nagy*. Tápai találóskérdés: *tiszta fényös születésöm, csupa-sár temetésöm*. Kisiratosi változata: *szép fehér a születésöm, csupa sár a temetésöm*. Ugyanonnan: *vízre esik eltörik, kűre esik: nem törik*. Más: *a nagy méhkas sűrűn rajzik, ha nap süti, mind elázik*.⁹⁷

Szegedi megkülönböztetés szerint a ritkásan szállongó *hópehely* a *pillehó*. Finom, porszerű a *porhó*. A *tűhó* Tömörkény szerint⁹⁸ ritkás és igen apró. Ha a földre ért, az összes havak között ez a legszilárdabb. A láb alatt ropog.

⁹³ EA. 2811.

⁹⁴ Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910, 83.

⁹⁵ Tömörkény I., A kraszniki csata 488.

⁹⁶ Dugonics A., Példabeszédek I, 196.

⁹⁷ Kovács F., Iratosi kertek alatt. Bukarest 1958, 226.

⁹⁸ Tömörkény I., Célszerű szegény emberek 124.

A márciusi hó másként *báránymosó hó* koratavasszal szállingózó hó, havas-eső. Ha a lányok megmosdanak benne, szép tiszta lesz az arcuk, bőrük.

A hatalmas téli hófúvás régies neve *hósívány*. Annak a fénynek, amelyet kint a pusztán a legborultabb éjszakán is a hó vet, *hóvilág* a tanyai neve.

A jég fajtait Tömörkény⁹⁹ így sorolja föl: „van vékonyjég, van kérögjég, van bürödés (=egészen vékony jég), van hínárjég, van vérjég. Ez a legkülönb, mert ez olyan sűrű, mint az üveg.” A *jégfölleg* tarjagos, hömpölygő nyári felhő, amelyből jég is hullhat.

Ha *jégeső* esik, ki kell vetni a szabadba a sütőlapátot, meg a fejszét, akkor majd eláll. Padén a sütőlapátot színcsorgásba állítják. Szatymaziak szerint a baltát ilyenkor élével fölfelé kell kitenni, mert így a fölleg kettéoszlik és a jégverés elmarad.

„Amelyik határon halottat szállítanak keresztül — tudósít¹⁰⁰ Tömörkény — annak a határnak termését elveri a jég. Sokfelé megesett, hogy megtámadták a halottas szekeret. Mikor Istenben boldogult édesanyám a pusztán meghalt és hazahozattuk (=be a Városba), a kocsit le kellett takarni, hogy ne látsszon rajta a koporsó, s előtte is, utána is haladt egy-egy kocsí vasvillás emberekkel, hogy valami esetleges támadást megakadályozzanak.”

Hogy nyáron ne legyen jégverés a kiszomboriak jeget olvasztanak, ha egyébként Jégtörő Mátyás napján fagyos az idő.

Nyilván szintén a jégverésre vonatkozik a boszorkánypörök egyik szűkszavú megjegyzése: 1728. *Vak Horváth Istvánnét a temetőbe temették. Jég van a szájában, a szemfedelét maga eszi, még nem egészen. Ha megteheti nagy szükség léssen.*¹⁰¹

Nekivágtak, nekivágnak gyalogosok is a Tisza jegének. Hiába a tilalom, a szerencsétlenségek emlékezete. „A parti ember — írja¹⁰² Tömörkény — mikor hídnak kezdi használni a jeget, azért nem megy vaktában neki. Mert ez nem olyan egy darabból összeállított jég, hanem úgy foltozódik egymáshoz, ahogy a jegek fölülről uszkálnak... No most már mindezeket szépen ki kell tanulni, hogy melyik az erősebb, melyik a biztosabb. Így válik a próbálgatók nyomán az út kanyargóvá.

Három lány az útra tért. Lehet, hogy az úton még át lehetett volna menni, de hajnal volt, és köd, és aki elől ment, rossz felé lépett... Eltűnt, meg fölbukott... A víz a leányt a jég oldaláról beszívta, magához vette, homokos ágyba beletemette. Levitte azon sokak, ezrek és tízezrek közé, akik az idők végtelen folyamán mind így szálltak alá a vizek rejtelmes tömegébe.

A jég pedig, miután érte így halál történt és áldozat hozatott, másnap a vizen lassan megindult...”

Tömörkény itt nem a maga érzéseit, hanem a nép szorongásait, az elégtétel és engesztelés balladai sejtelmét, a természet archaikus szemléletét fejezi ki.

⁹⁹ Tömörkény I., Napos tájak. Budapest 1908, 162.

¹⁰⁰ Tömörkény I., A kraszniki csata 237.

¹⁰¹ Reizner IV, 391.

¹⁰² Tömörkény I., Hajnali ködben. Budapest 1958, 176.

MIT HIMMELSKÖRPERN UND NATURERSCHEINUNGEN VERBUNDENES ÜBERLIEFERUNGSGUT IN DER SZEGEDER GEGEND

VON

Sándor Bálint

Das Resümee fasst das mit Sonne, Mond, dem Sternenhimmel und verschiedenen Naturerscheinungen (Wetter, Wind, Regen und Gewitter) verbundenen Überlieferungsgut der Gegend, wie Redewendungen, Aberglauben und Sagen zusammen.

Es wird aufgrund der Hechsenprozessen des Jahres 1728 die zeitgenössische Aberglaubenswelt gut vorgestellt, deren bedeutender Teil bis in unsere Tage hinein im Gedächtnis älterer Bauern der Gegend noch lebendig erhalten geblieben ist. Es berichtet ferner von Schamanenvorstellungen, die noch als Überbleibsel aus Heidenzeiten anzusehen sind.

Den Stoff sollen einschlägige Zitate Szegeder Dichter und Schriftsteller ergänzen.